

KMC

KOORDINAČNO-METODICKÉ CENTRUM
PRE PREVENCIU NÁSILIA NA ŽENÁCH

NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH V PÁROVÝCH VZŤAHOCH

**TRÉNERSKÝ TRÉNING PRE REGIONÁLNYCH
KOORDINÁTOROV A KOORDINÁTORKY
TERÉNEJ SOCIÁLNEJ PRÁCE. PRÍRUČKA**

2017

„Domov musí byť bezpečné miesto pre všetkých“

Inštitút pre výskum práce a rodiny
Institute for Labour and Family Research

NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH V PÁROVÝCH VZŤAHOCH
TRÉNERSKÝ TRÉNING
PRE REGIONÁLNYCH KOORDINÁTOROV A KOORDINÁTKY
TERÉNNEJ SOCIÁLNEJ PRÁCE.
PRÍRUČKA

Zostavili:

Adriana Mesochoritsová (kapitoly 2.1, 2.2, 2.4, 2.5, 2.6) Tatiana Brnová (2.3., Koleso násilia a partnerstva), Barbora Burajová, Katarína Franeková, Lenka Molčanová

Podkapitoly 2.2, 2.4, 2.5, 2.6 boli prevzaté so súhlasom autorky a editoriek zo štúdie: MESOCHORITISOVÁ, A: Násilie páchané na ženách v intímnych vzťahoch IN: Kiczková, Szapuová (eds.): Rodové štúdiá: Súčasné diskusie, problémy a perspektívy, Univerzita Komenského, Bratislava, 2011, s. 449 - 470.

Vydavateľ: Inštitút pre výskum práce a rodiny

Rok vydania: 2015

Rozsah: 38 strán

Text neprešiel jazykovou korektúrou.

Publikácia bola financovaná z Grantov EHP a Nórska a spolufinancovaná zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky v rámci projektu Koordinačno-metodické centrum pre rodovo podmienené a domáce násilie v rámci programu SKog: Domáce a rodovo podmienené násilie

„Domov musí byť bezpečné miesto pre všetkých“

www.norwaygrants.org

OBSAH

OBSAH	3
1 Terminologický aparát a základné východiská rodovej rovnosti	4
1.1 Rod a pohlavie. Rodová identita. Rodová socializácia.	4
1.2 Rodové stereotypy a ich štruktúra. Mechanizmy reprodukcie rodových stereotypov a ich dôsledky.	6
1.3 Slovník pojmov	9
2 Oblasť násilia páchaného na ženách	12
2.1 Terminologický aparát	12
2.2 Mýty a fakty o príčinách násilia páchaného na ženách - násilie páchané na ženách ako rodovo podmienené násilie	13
2.3 Cyklus násilia	18
2.4 Metódy ovládania / Vzorce násilia	20
2.5 Štokholmský syndróm	24
2.6 Komplexná posttraumatická stresová porucha ako dôsledok násilia	25
3 Rodové nerovnosti v rómskych komunitách	28
3.1 Prelínanie medzi sociálnymi a kultúrnymi kategóriami	28
3.2 Nerovnosti vo vzdelaní	29
3.3 Nerovnosti v starostlivosti o domácnosť a deti	30
3.4 Nerovnosti v práci a zamestnaní	31
3.5 Nerovnosti v zdraví	31
3.6 Násilie páchané na ženách	32
3.7 Potenciál terénnych sociálnych pracovníkov a pracovníčok pre prevenciu a elimináciu rodovo podmieneného násilia na rómskych ženách	34
4 Zoznam použitej literatúry	38

1 Terminologický aparát a základné východiská rodovej rovnosti

1.1 Rod a pohlavie. Rodová identita. Rodová socializácia.

Gender: Je pojem, ktorý sa začal používať v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Feministické hnutie žiadalo rovnosť žien a mužov vo všetkých oblastiach života, no stretávalo sa s argumentom „prirodzenej“ rozdielnosti žien a mužov, z ktorej plynú i spoločenské rozdiely. Feministické teoretičky sa v tom čase snažili priblížiť skutočné rozdiely a podobnosti medzi mužmi a ženami. Cieľom vtedy, rovnako ako častokrát i dnes, bolo popísať tie vlastnosti žien a mužov, ktoré sú sociálne determinované a odlíšiť ich od charakteristík, ktoré sú determinované biologicky. Na to, aby sme lepšie porozumeli „ružovo – modrému“ svetu vystavanému na očakávaniach od mužov a žien, musíme teda najprv konceptualizovať pohlavie a rod.

Pohlavie: biologická charakteristika človeka ako muža a ženy. K priradeniu označenia muž alebo žena dochádza na základe pohlavných orgánov, sekundárnych pohlavných znakov, chromozomálnej a hormonálnej výbavy. V kontakte s ľuďmi sa však na každodennej báze bežne orientujeme podľa iných ako týchto biologických znakov (vzhľadu, posturiky, účesu, oblečenia, atď.)

Rod: sociálna charakteristika ako muža a ženy. Je to spôsob ako ženy a mužov utvára spoločnosť na základe výchovy, jazyka, očakávaní, atď. Častokrát sa rod charakterizuje aj ako sociálne/ kultúrne pohlavie.

„Je to sociálny konštrukt, ktorý vyjadruje, že vlastnosti a správanie sa spájané s obrazom muža a ženy sú formované kultúrou a spoločnosťou. Na rozdiel od pohlavia, ktoré je univerzálnou kategóriou a nemení sa podľa času či miesta, pôsobenie rodu ukazuje, že určenie rolí, správania sa a noriem vzťahujúcich sa k ženám a mužom je v rôznych spoločnostiach, v rôznych obdobiach či rôznych sociálnych skupinách rozdielne. Ich záväznosť či determinácia nie je teda prirodzeným, nemenným stavom, ale dočasným stupňom vývoja sociálnych vzťahov medzi mužmi a ženami...žiadne usporiadanie vzťahov medzi mužmi a ženami nie je tzv. „prirodzené“ (dané, nutné, povinné, racionálne), ani v histórii, ani v budúcnosti, a teda, že i to usporiadanie, v ktorom sa dnes pohybuje, je dočasným konštruktom medzi mužmi a ženami – nič viac.“¹

Rod je dynamický koncept

Rodové roly žien a mužov sa líšia od kultúry ku kultúre a tiež sa líšia medzi jednotlivými sociálnymi skupinami v rámci jednej kultúry. Etnická príslušnosť, sociálny a ekonomický status, vek – všetky tieto premenné ovplyvňujú to, čo je momentálne považované za vhodné pre ženy a pre mužov. Kultúra sama o sebe je dynamickým konceptom a rovnako, ako sa v nej menia sociálno-ekonomické podmienky, menia sa spolu s nimi aj rodové roly.

Zdôrazňovanie rozdielu medzi pohlavím a rodom si kladie za cieľ poukázať na to, že všetko, čo

¹ M. Čermáková in: Oakley: 2000, str. 11

ženy a muži robia, čo sa od nich očakáva, s výnimkou ich odlišných biologických predispozícií (schopnosť vynosiť dieťa, dojčenie), sa môže meniť a pod vplyvom rôznych sociálnych a kultúrnych premenných sa aj neustále mení.

Ľudia sa rodia s biologicky mužskými alebo ženskými pohlavnými znakmi, ale chlapcami a dievčatami sa učia byť v priebehu vývinu. Súčasťou výchovy je súbor správania a postojov vhodných pre dievča a pre chlapca, tiež sociálne roly, ktoré by mali zastávať a činnosti, ktoré by mali vykonávať. Rovnako sa dievčatá a chlapci učia, ako je vhodné správať sa k sebe navzájom.

Proces, v ktorom sa učíme porozumieť spoločnosti, v ktorej žijeme sa nazýva **socializácia**. V rámci socializácie sa učíme, aké máme možnosti v živote, kde je v nej naše miesto, ako sa máme správať a aké správanie môžeme očakávať od ľudí vo svete okolo nás. Učíme sa sociálnym roliam, ktoré v spoločnosti zastávame my aj ostatní/-é. Nevedome tak vstrebávame kvantum vecí, ktoré nám neskôr prídu ako dané, nemenné a prirodzené. Nie je to inak ani v prípade naučených ženských a mužských rodových rolí. Preto sa proces, v ktorom sú dievčatá a chlapci učené/-í ako sa majú adekvátne k svojmu rodu správať, nazýva **rodová socializácia**. Toto naučené správanie nie je operačný systém, s ktorým sa rodíme. Je tým, čo utvára rodovú identitu človeka a určuje rodové roly a rodové stereotypy v spoločnosti.

Rodová socializácia: Sociálne učenie, kedy deti pozorujú, napodobňujú a modelujú správanie sa mužov a žien vo svojom okolí. Nevzťahuje sa výlučne na prostredie rodiny. Dieťa je formované školou, médiami, z kultúry, v ktorej žije a nasáva to, ako sú zobrazovaní muži a ako sú zobrazované ženy. Vníma, ako sa k sebe správajú rodičia, aké činnosti vykonáva matka a aké otec, ako sa sebarealizujú. Imitačné učenie alebo učenie napodobňovaním toho, čo dieťa okolo seba vidí je z hľadiska rodovej socializácie kľúčové.

Prostriedkom rodovej socializácie je zobrazovanie žien a mužov na viacerých úrovniach. Jedným z jej nástrojov sú napríklad rozprávky, kde žena býva vyobrazovaná spravidla ako pasívna. Dievča dostáva informáciu o tom, „že na to, aby mohla byť šťastná, musí byť milovaná, aby bola milovaná, musí čakať na lásku.“² Rozprávky sú plné takýchto princezien. Keďže ženy už generácie čítajú tie isté rozprávky, presvedčenie o ženskom údele byť pasívna, čakať a trpieť by sa naozaj mohlo zdať všadeprítomné a prírodou dané. Chlapci zas v rozprávkach čítajú o dobrodružných bojovníkoch, ktorí nesmú dávať najavo svoje city a ničoho by sa nemali báť. Rozprávky tak reprodukujú rodové stereotypy a posilňujú dvojrodové **rozdelenie sveta na ružový a modrý**, farby, ktoré sú symbolom očakávaní a limitov kladených na dievčatá a chlapcov od narodenia. Rodové roly a stereotypy sú reprodukovanie aj výberom hračiek a hier pre dieťa. Rovnako, ako je dievčatko obliekané do ružovej, do rúk mu od malička okolie vkladá bábiku ako hračku, ktorá jej prináleží na základe jej biologického pohlavia. Rozhodnutie, že dievčaťu dávame bábiku však nemá biologický základ. Je argumentované vhodnosťou a tým, že tak to predsa má byť. Pozrime sa teda bližšie na to, odkiaľ táto vhodnosť pramení. Rodové stereotypy sa na seba nabaľujú, reprodukujú sa zväčša v klastroch na základe našich očakávaní, ktoré sa zas odvíjajú od očakávaní iných. Stereotyp „ženy sú matky“ tak na seba nabaľuje stereotyp „ženy sa chcú starať o deti“ a ten ústi v stereotyp, že „dievčatá sa hrajú s bábikami“, čo sa zdá byť v rámci prípravy na materstvo logické. Chlapca s bábikou v náručí veľmi nevidáme. Keďže rodovo vhodné správanie učíme deti na základe odmien a trestov, dievčatko pestujúce bábiku máme tendenciou pochváliť a posilniť tak u nej toto správanie. Pri pohľade na chlapca s bábikou sa skôr pozastavíme. Málokedy sa nadchneme, aký bude z neho dobrý otecko – neposilňujeme u neho toto rodové správanie, ale naopak ho skôr vysmejeme alebo ho upozorníme, že to nie je vhodné. Autorka

² Beauvoir In Aspekt 1/2000

jednej z nosných štúdií o rodovo konvenčnej výchove, Elena Gianini Belotti o tomto fenoméne hovorí nasledovne: „*Dieťa má vrodenu schopnosť hrať sa, no prejavy hry, jej pravidlá a objekty, sú produktom kultúry.*“³

Výber hračiek pre deti je tak súčasťou rodovej socializácie. Výber hračiek často vyplýva z ponuky. Ponuka sa šíri reklamou a reklama sa často opiera práve o rodové stereotypy. Hračky ponúkané pre chlapcov sú zväčša zamerané na verejnú sféru, dobrodružstvo, objavovanie, kreativitu. Dievčatá si často vyberajú z ponuky hračiek spojených nejakým spôsobom s domácnosťou, kráślením sa, atď. Aj keď si deti vyberajú hračky samy, vyberajú si z ponuky, ktorú im dávame my a naša ponuka vychádza z ponuky dostupnej na trhu. Takto sa tvorí začarovaný kruh rodovej socializácie.

Identita človeka je relatívne stále vedomie samého seba. Vedomie samého seba, stotožnenie sa so sebou obsahuje vnímanie hraníc medzi sebou a inými ľuďmi (ja a ty) a tiež kontinuitu v čase (napriek tomu, že sa mením, som to stále ja). S uvedomením si samého seba sa človek nerodí, rozpoznávame ju okolo veku troch rokov. Súčasťou našej identity je aj **rodová identita** (niekde tiež označovaná ako sexuálna identita), ktorá je individuálnou charakteristikou človeka. Zosobňuje v sebe prežívanie samého seba a samej seba ako dievčaťa/ženy a chlapca/muža, vrátane príslušnosti k jednej z týchto dvoch skupín.

Pre niekoho je rodová identita dôležitou súčasťou celku osobnej identity a štruktúruje podľa nej svoj život, zatiaľ čo iní ľudia jej pripisujú vo svojich životoch menší význam. Rodová identita teda nemá univerzálnu náplň ani univerzálny význam pre človeka v rámci jeho osobnej identity. Kultúro-antropologické štúdie pojednávajú o tom že variuje podľa toho, aký je význam a náplň rodovej identity tej-ktorej spoločnosti, kde jednotliviec/jednotlivkyňa vyrastá a žije.

Stavebnými kameňmi rodovej identity každého/-ej z nás sú rodové roly a rodové stereotypy.

1.2 Rodové stereotypy a ich štruktúra. Mechanizmy reprodukcie rodových stereotypov a ich dôsledky.

Rodová rola: súbor očakávaní spojených s predstavou „správnej“ ženy či „správneho“ muža. Takýmito očakávaniami môže byť napr., že „správna žena nachádza sebarealizáciu v starostlivosti o iných, dbá o svoj zovňajšok“ alebo, že „správny muž nachádza sebarealizáciu v pracovných úspechoch a nedáva najavo svoje city.“ Napĺňanie rodových rolí sa tak implicitne stáva merítkom ženskosti a mužskosti. Za účelom narušiť takéto usporiadanie spoločnosti, kde sa apeluje na ženy a mužov, aby napĺňali konkrétne očakávania, sa dnes už veľa ľudí snaží rod dekonštruovať.

Aj pri pohľade na rodové roly sa uplatňuje argument, že odlišnosť vzájomne sa dopĺňajúcich rodových rolí vyplýva z biologickej odlišnosti muža a ženy a táto „prirodzenosť“ je istým pilierom našej spoločnosti. Takýto často krát nevedomý prístup podporuje tvorbu a fixáciu takzvaných rodových stereotypov.

Rodový stereotyp: súbor predsudkov spájaných v spoločnosti so ženskosťou a mužskosťou. Sú vnímané ako nemenné a dané. Je zaužívanou formou výzoru, správania, povolania, žiaducou v nadväznosti na pohlavie. Rodové stereotypy sú nosným mechanizmom udržiavania hierarchických

³ Belotti In Aspekt 1/2000

vzťahov medzi mužmi a ženami a sú taktiež podhubím rodovej nerovnosti medzi ženami a mužmi.

„Stereotyp je veľmi stabilný prvok vo vedomí, resp. psychický a sociálny mechanizmus regulujúci vnímanie a hodnotenie určitých javov, ovplyvňujúci názory, mienku, postoje a správanie sa. Pre stereotyp je typické nediferencované, paušálne prisudzovanie určitých vlastností všetkým členom a členkám danej skupiny. Je charakteristický emocionálnosťou a iracionalitou, zjednodušeným výkladom javov – ako taký je veľmi často zneužívaný v propagande. Rodové stereotypy majú značnú zotrvačnosť a menia sa len veľmi pomaly. Majú výrazný, ale málo zjavný vplyv na vedomie.“⁴

Rodové stereotypy majú svoju špecifickú štruktúru, vyznačujú sa konkrétnymi znakmi. Jedným z nich je ostrá **bipolarizácia**. Rozum, aktivita, verejná sféra na strane muža stoja proti citom, pasivite a súkromnej sfére na strane ženy.

Ďalším zo znakov tvoriacich štruktúru rodových stereotypov je **rigídnosť a nepriepustnosť hraníc** medzi spomínanými bipolaritami. Nepriepustnosť sa realizuje zdánlivo logicky – buď je niečo racionálne alebo emocionálne.

Pre rodové stereotypy sú príznačné **hierarchické vzťahy** medzi bipolaritami. Rozum a cit nemajú rovnocenné postavenie. Rozumu, aktivite, subjektu, verejnému sa v spoločnosti pripisuje väčšia hodnota ako citu, pasivite, objektu, súkromnému, čo implikuje, že väčšia dôležitosť je pripisovaná atribútom, ktoré sú považované za mužské ako atribútom, ktoré sú v našej kultúre vnímané ako ženské.

Z rodových stereotypov vyplývajú viaceré **dôsledky**.

- Jedným z týchto dôsledkov je napr. **heteronormativita**. Predpokladané rozdiely medzi maskulinitou a femininitou sa zdajú byť dané a nemenné, môžeme mať pocit, že je na nich založené fungovanie našej spoločnosti. Fungovanie našej spoločnosti je tak založené na princípe dichotómie a komplementarity. Spoločnosť je rozdelená na dve odlišné skupiny (ženy a muži), ktoré sa navzájom dopĺňajú a tvoria istý ideálny celok (rozum – muži, cit – ženy, spolu ideál rozum a cit). Keď k tomu pridáme vzťahový aspekt a aspekt sexuality, stáva sa na základe komplementarity žien a mužov „jediná, prirodzená a ideálna, zmysel dávajúca“ heterosexuality. Heterosexuálna orientácia je tak prezentovaná spoločnosťou ako norma a akékoľvek iné variácie emocionálnej a sexuálnej orientácie sú považované za odchýlku od tejto normy. Okrem heteronormativity môžu rodové stereotypy vyústiť napr. do rodovo podmieneného násillia.

- **Rodovo podmienené násillie** je veľmi úzko prepojené s rodovým stereotypom muža ako hlavy rodiny (dominantné postavenie) a ženy ako udržiavateľky tepla domova (submisívne postavenie). Spoločný menovateľ rôznej typológie páchatel'ov rodovo podmieneného násillia je vzorec **patriarchálneho správania**. Súčasťou tohto vzorca je snaha ochraňovať, ktorou často začínajú vzťahy, kde sa neskôr vyskytuje fenomén rodovo podmieneného násillia. Lichotivo vyzerajúca potreba ochraňovať sa stupňuje do potreby kontrolovať a izolovať. Je náročné identifikovať tento varovný signál. Patriarchálny vzorec sa demonštruje tiež v túžbe byť autoritou, byť silný. V tomto kontexte sa autorita spája so schopnosťou vynucovať si svoju vôľu. V kombinácii s tým, že v našej spoločnosti je agresivita pomerne tolerovaná, hlavne pokiaľ ide u mužov a tiež s

⁴ Petrusek a kol., 2011.

vysokou mierou tolerancie fyzických trestov pri výchove (argument, ktorý páchatelia rodovo podmieneného násillia často používajú je práve snaha o prevýchovu či príučka) sa tak vytvára živná pôda pre rodovo podmienené násillie vo vzťahoch.

- Rodové stereotypy taktiež môžu byť podhubím pre rozvinutie **porúch príjmu potravy**. Prečo trpia poruchami príjmu potravy najmä ženy? Spoločnosť bombarduje ženy odkazmi, že z nich budú lepšie osobnosti, keď budú držať tú či onú diétu, sledovať módu, čeliť starnutiu, atď. Dá sa povedať, že ženy sa učia správať a vytvárať vzťahy tak, ako je v našej kultúre zvykom. Toto sa deje v už spomínanom procese rodovej socializácie. Nasledovné štyri premisy uplatňované v procese socializácie⁵ významne prispievajú k rozvinutiu porúch príjmu potravy:

1/ Ženy by nemali veriť svojim spontánnym reakciám. Naopak by mali byť obozretné a príliš nepreceňovať svoje schopnosti. Chlapci sa môžu správať slobodnejšie, sú k tomu povzbudzovaní a môžu viac riskovať.

2/ Ženy by nemali mať príliš veľa potrieb a na ich saturovanie by mali trpezlivo čakať. Mali by tiež predvídať potreby iných, rovnako ako matky predvídajú potreby svojich detí.

3/ Ženy by mali prirodzene ustupovať druhým.

4/ Ženy by mali dbať o to, ako vyzerajú, pretože podľa toho budú posudzované ostatnými. Ich telo bude objektivizované a sexualizované.

Tieto premisy ženy učia, že majú isté kultúrne limity. Ženy sa tak častokrát obávajú slobodne vyjadrovať, potláčajú svoje potreby a poruchy príjmu potravy môžu byť mechanizmom, ktorý odvádza ich pozornosť od toho, že nie sú v kontakte samé so sebou, so svojím prežívaním.

Ženy by sa mali starať o to, ako vyzerajú – to je posolstvo, ktoré počúvajú príslušníci/čky oboch rodov už od narodenia, a ktoré ich sprevádza celým detstvom, dospievaním až do dospelosti. Hlavne v puberte, kedy deti prestávajú byť tak závislé na rodine, sú konfrontované so širším kultúrnym prostredím, sa mladé dievčatá zoznamujú s ponímaním svojho tela ako objektu, ktorý je podrobne skúmaný. V tomto období si tiež začínajú uvedomovať stereotypné ženské charakteristiky, ako napr. čistotu, poslušnosť, obetavosť, zdvorilosť, aj to, že môžu byť zvodné. V čase, kedy dievča formuje svoju identitu, sa fyzická zmena, ktorá zodpovedá očakávaniam druhých aj požiadavkám spoločnosti zdá rozumnou cestou, ako potešiť okolie. Pomerne často dochádza u mladých žien k rozvinutiu porúch príjmu potravy, pokiaľ prvé pokusy držať diétu zlyhajú. Často vtedy čelia obavám, že nebudú „ideálnymi“ ženami.

Debata o tom, či sú odlišnosti medzi ženami a mužmi dané biologicky alebo sa formujú v procese rodovej socializácie prebieha už dekády. Na strane biológie stoja tzv. esencialistické teórie, ktoré razia názor, že biologická odlišnosť determinuje aj odlišnosť emocionálnu, charakterovú. Odlišnosť je zdôvodňovaná evolúciou. Tak sa môžeme stretnúť s názormi, že ženy sa koncentrujú viac na rodinu a domácnosť, že ženské hormóny sú zodpovedné za to, že ženy majú k deťom bližšie. Všetky tieto názory spája presvedčenie, že biologické pohlavie sa viaže na konkrétny charakter a vlastnosti, ktoré sú „vpísané v génoch“. Dnes už existuje dostatok dôkazov o tom, že **biologický esencializmus** nie je pravdivý. Rozpoznávame spoločnosti, kde v súčasnosti i v minulosti neboli rozdiely vo vlastnostiach a správaní sa mužov a žien. Najnovšie výskumy ukazujú, že rozpoznávanie dvoch pohlaví nie je presné.

⁵ podľa Buckroyd, 1996

Ak vnímame človeka ako biologického muža či ženu, posudzujeme chromozómy, hormóny, vonkajšie a vnútorné pohlavné orgány. Tieto rovinu však nie sú vždy v zhode – chromozómy, hormóny, vonkajšie a vnútorné orgány môžu byť vo vzájomnom rozpore (napr. pri **intersexuálnych osobách**) a rovnako tieto môžu byť v rozpore v osobnou identitou človeka, teda prežívaním seba samého (napr. pri **transrodových ľuďoch**). Tento fakt vyvracia predpoklad, že rodová identita človeka je daná biologicky.⁶

Naopak, **sociálny konštruktivizmus** vníma rozdiely medzi mužmi a ženami ako utvárané sociálnym učením v tej-ktorej kultúre, a preto pojem "muž" a "žena" nie je objektívny a nemenný – v iných kultúrnych kontextoch je sú tieto pojmy naplnené iným obsahom.

1.3 Slovník pojmov

Rodové stereotypy: Rodové stereotypy môžeme charakterizovať ako ustálené, zjednodušené až rigidné presvedčenia o „vhodnom a primeranom“ správaní sa mužov a žien a ich „vhodných a primeraných“ vlastnostiach a ďalších psychických či sociálnych kvalitách.

Rodová rovnosť: Spravodlivé zaobchádzanie so ženami a mužmi, čo môže znamenať tak rovnaké zaobchádzanie, ako aj zaobchádzanie, ktoré je rozdielne, ale je ekvivalentné z hľadiska práv, výhod, povinností a možností. Všetky ľudské bytosti majú právo slobodne rozvíjať svoje schopnosti a vyberať si z možností bez obmedzení rodovými rolami. Rozdielne správanie, aspirácie a potreby žien a mužov sa uznávajú, hodnotia, berú do úvahy a podporujú rovnako.

Diskriminácia na základe rodu/pohlavia: Diskriminácia je každé neopodstatnené nerovnaké zaobchádzanie s ľuďmi zo strany štátu alebo iných ľudí, ktorí majú istú moc, právomoci alebo sa pohybujú v prostrediach, kde sú ľudia jeden od druhého istým spôsobom závislí. Štát by mal dohliadať na to, aby ľudia neboli v spoločnosti znevýhodnení na základe pohlavia. Diskriminácia z dôvodu pohlavia/rodu je zvyčajne skrytá, pretože funguje v spolupráci s rodovými stereotypmi, ktoré často vystupujú ako „normálne“ a „správne“.

Diskriminácia žien: Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (časť I, článok 1) definuje, že diskrimináciou žien je „akékoľvek robenie rozdielu, vylúčenie alebo obmedzenie vykonané na základe pohlavia, ktorého dôsledkom alebo cieľom je narušiť alebo zrušiť uznanie, požívanie alebo uplatnenie zo strany žien, bez ohľadu na ich rodinný stav, na základe rovnoprávnosti žien a mužov, ľudských práv a základných slobôd v politickej, hospodárskej, sociálnej, kultúrnej, občianskej alebo inej oblasti“.

Rodovo podmienené násilie: Násilie spôsobené a umožnené rodovou nerovnosťou, čiže nadradenosťou mužov a podriadenosťou žien. Používajú sa aj iné pojmy: pojem **násilie v párových, resp. intímnych vzťahoch** označuje tie prípady násillia, keď je obeťou násillia žena a útočníkom jej manžel alebo bývalý manžel, resp. partner; tieto prípady tvoria viac ako 90 % prípadov domáceho násillia. **Domáce násilie** (aj **násilie v rodine**) je násilie páchané v domácnosti alebo v rámci rodiny; predpokladá blízky vzťah medzi násilníkom a obeťou (zahŕňa aj násilie medzi súrodencami, násilie rodičov voči deťom, násilie voči seniorom a pod.) Niektoré vymedzenia nepomenovávajú len skupiny, ktoré sa spravidla stávajú obeťami násillia, ale aj jeho najčastejších páchatelov, napr. **násilie mužov**

⁶ Smetáčková, Vlková, 2005

voči ženám a deťom atď. Rozdiely v jednotlivých pomenovaniach a definíciách násilia páchaného na ženách spočívajú najmä v šírke záberu a v účele, na ktorý sa definícia využíva, ale aj v tom, či sa zameriava na popis foriem násilia, jeho príčin či dôsledkov, alebo na páchatela. Všetky majú spoločné to, že chápu násilie na ženách ako porušenie ľudských práv žien.

Obťažovanie: Obťažovanie je také správanie, v dôsledku ktorého dochádza alebo môže dôjsť k vytváraniu zastrašujúceho, nepriateľského, zahanbujúceho, ponižujúceho, potupujúceho, zneuctvujúceho alebo urážajúceho prostredia a ktorého úmyslom alebo následkom môže byť zásah do slobody alebo ľudskej dôstojnosti.

Korektné používanie jazyka s ohľadom na rod: Najčastejšie prejavy nekorektného užívania jazyka v tejto oblasti vznikajú používaním generického maskulína, napr. všeobecne označíme všetky osoby, ktoré praktikuju medicínu za lekárov; myslíme tým však nielen na lekárov-mužov, ale i lekárky-ženy. Tento spôsob užívania jazyka sa podieľa na maskulinizácii jednotlivých oblastí zamestnania a na zneviditeľňovaní žien. Politicky korektný spôsob je užívanie oboch foriem – lekári a lekárky, či ich striedanie. Hoci tento spôsob vyjadrovania môže komplikovať prejav, ide o priority, ktoré užívaním jazyka vyjadrujeme.

Sexizmus: Diskriminácia na základe pohlavia. Ako kritický pojem emancipačného ženského hnutia, prebratý do viacerých jazykov z americkej angličtiny, označuje formy znevýhodňovania a útlaku žien na základe ich príslušnosti k ženskému pohlaviu.

Feminizmus: Cieľom feministického hnutia je odhaľovať a spochybňovať nerovné postavenie žien a mužov a hľadať možnosti a účinné prostriedky na odstránenie rodovej nerovnosti, rodových stereotypov a negatívnych aspektov spoločenských rodových konštrukcií. Feministická teória a feministické hnutie nie sú oddelenými sférami teórie a praxe – tak ako hnutie rozvíja teoretické koncepcie, aj teória už odmietnutím údajne prirodzených rozdielov medzi mužmi a ženami vytvára politický argument.

Objektivizácia žien: Spôsob nazerania na ženu ako na objekt, a nie ako na individuálnu bytosť. Takýto prístup k žene sa vyskytuje napríklad tam, kde sa telo ženy uprednostňuje pred ostatnými prejavmi jej osobnosti, napr. v reklame a médiách, v medziľudských vzťahoch, ako aj v pornografii. Redukovanie na objekt žene neposkytuje priestor na vyjadrenie vlastných potrieb a samej seba ako subjektu, ale núti ju prispôbovať sa vopred daným kritériám. Dôsledkom môže byť narušenie osobnej identity alebo úsilie za každú cenu vyhovieť vonkajším definíciám, ktoré môže nadobudnúť až patologické formy (napr. bulímia, anorexia a i.).

Sklenený strop: Sklenený strop označuje neviditeľné rodové bariéry vo firmách, inštitúciách, spolkoch a iných organizáciách. Je to súbor nepísaných pravidiel, noriem, spôsobov konania, riadenia, organizácie, plánovania a hodnotenia v rámci korporátnej kultúry jednotlivých firiem, ktoré vo väčšine prípadov ženám neumožňujú alebo priamo znemožňujú postúpiť na vyššie manažérske (a iné) pozície. „Strop“ znamená hranicu, po ktorú sú ženy vo svojom postupe „vpustené“, a „sklenený“ obrazne vyjadruje skutočnosť, že žena už vďaka svojim profesionálnym kvalitám na špičkovú pozíciu „dovídi“ a dokáže si predstaviť svoje pôsobenie v nej. Sklený strop spočíva buď v znemožňovaní prístupu žien priamo na vyššie pozície, alebo v znemožňovaní prístupu k cestám, ktoré tento postup otvárajú. Môže sa tak diať formálnymi, ale aj neformálnymi, skrytými postupmi.

Feminizácia chudoby: Označuje fakt, že z rôznych príčin sú chudobou ohrozené alebo chudobou trpia najmä ženy, a zameriava pozornosť na rodovú dimenziu chudoby. Toto slovné spojenie sa pripisuje Diane Pearce, ktorá ho použila na vyjadrenie paradoxu, že napriek značnému nárastu účasti žien na trhu práce je čoraz viac jednorodičovských rodín žien pod hranicou chudoby.

LGBTI (Lesbian – Gay – Bisexual – Transgender – Intersex, z angl.): Je medzinárodne známou a používanou skratkou, ktorá označuje ľudí, ktorí vytvárajú rovnakopohlavné páry (gejov, lesby, bisexuálne osoby), alebo tých, ktorí prejavujú svoje nebinárne rodové identity (transrodové a intersexuálne osoby). Jej používaním a zamieňaním za prídavné mená, nedochádza k skracovaniu opisov na výhradne gejsko-lesbickú záležitosť, zároveň sa tak vyhneme používaniu slov „homosexuálny“, ktoré má výrazný sexuálny konotát.

Transrodový človek: Jedna z najrozšírenejších definícií považuje za transrodových (transgender) tých ľudí, ktorí sa nestotožňujú s pohlavím/rodom, ktoré im bolo priradené pri narodení (na základe genitálií). Osoba, ktorá nie je transrodová, tj. je spokojná s a vyhovuje jej pohlavie/rod, ktoré jej bolo priradené pri narodení sa nazýva **cisrodová osoba** (cis = opak trans).

Intersexuálna osoba: Intersexuálna osoba sa narodí s pohlavnou anatómiou, reprodukčnými orgánmi a/alebo chromozomálnou kombináciou, ktoré nezapadajú do bežnej definície „mužské“ alebo „ženské.“ Toto môže byť očividné hneď pri narodení alebo aj neskôr. Intersexuálna osoba sa môže identifikovať ako muž alebo žena alebo ani jedno z toho.

Sexuálna orientácia: Sexuálna orientácia osoby označuje jej telesnú, romantickú a/alebo emocionálnu príťažlivosť k iným ľuďom. Každý človek má sexuálnu orientáciu, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou jeho identity. Mužov gejov a lesbické ženy priťahujú osoby rovnakého pohlavia/rodu ako sú oni/y sami/y. Heterosexuálnych ľudí priťahujú osoby rozdielneho pohlavia/rodu ako sú oni/y. Bisexuálnych ľudí môžu priťahovať osoby rovnakého, ako aj odlišného pohlavia/rodu. Sexuálna orientácia nesúvisí s rodovou identitou.

Rodová identita: Je hlboký vnútorný spôsob prežívania rodu individuálny pre každého jednotlivca, ktorý sa môže, ale nemusí zhodovať s pohlavím, ktoré mu bolo priradené pri narodení. Zahŕňa osobné vnímanie tela a iných vyjadrení rodu a obliekanie, verbálny prejav, pohyb tela a gestikuláciu. Väčšina ľudí prežíva zhodu medzi pohlavím priradeným pri narodení a svojou rodovou identitou. Avšak, transrodoví ľudia túto zhodu neprežívajú a môžu cítiť túžbu po zmene právneho, sociálneho a fyzického statusu tak, aby korešpondovali s ich rodovou identitou. Zmeny telesného vzhľadu alebo funkcií pomocou obliekania, medicíny, operácií alebo iných prostriedkov sú často súčasťou osobného zážitku transrodových ľudí.

2 Oblasť násilia páchaného na ženách

(Mesochoritsová A. – 2.1, 2.2, 2.4, 2.5, 2.6; Brnová T. – 2.3., Koleso násilia a partnerstva)

2.1 Terminologický aparát

Všeobecne sa za **násilie** považuje akákoľvek činnosť jednej osoby voči druhej, ak táto činnosť obmedzuje jej zákonné práva a slobody a spôsobuje jej fyzické alebo psychické utrpenie a morálnu ujmu, alebo predstavuje ohrozenie fyzického alebo osobnostného rozvoja osoby.

Definícia ďalších pojmov⁷:

a) pojmom „**násilie na ženách**“ chápaným ako porušenie ľudských práv a forma diskriminácie žien sa rozumejú všetky činy rodovo podmieneného násilia, ktoré majú alebo môžu mať za následok telesnú, sexuálnu, duševnú, ale aj ekonomickú ujmu alebo utrpenie žien vrátane vyhrážania sa takýmto činmi, nátlaku alebo svojvoľného zbavenia slobody, či už vo verejnom alebo v súkromnom živote;

b) pojmom „**domáce násilie**“ sa rozumejú všetky činy telesného, sexuálneho, duševného a ekonomického násilia, ktoré sa vyskytujú v rámci rodiny alebo domácej jednotky alebo medzi bývalými alebo súčasnými manželmi alebo partnermi, či už páchatel' má, alebo v minulosti mal s obeťou spoločný pobyt;

c) pojmom „**rod**“ sa rozumie súbor spoločnosťou vytvorených rolí, vzorov správania, činností a atribútov, ktoré daná spoločnosť považuje za primerané pre ženy a mužov;

d) pojmom „**rodovo podmienené násilie na ženách**“ sa rozumie násilie, ktoré je nasmerované proti žene, pretože je žena alebo ktoré postihuje ženy disproportionalne.

Definícia násilia páchaného na ženách podľa Deklarácie OSN o odstránení násilia páchaného na ženách (OSN, 1993)

*Pod pojmom **násilie páchané na ženách** chápeme „akýkoľvek čin násilia založený na rodovej nerovnosti, ktorého dôsledkom je alebo ktorý smeruje k tomu, aby jeho dôsledkom bolo fyzické, sexuálne alebo psychické poškodenie trpiacej ženy, vrátane vyhrážania sa takýmto činmi, nátlaku alebo akéhokoľvek potlačenia slobody, či už vo verejnom, alebo v súkromnom živote“ (čl.1).*

Násilie páchané na ženách je považované za prejav nerovnosti medzi mužmi a ženami. OSN vo svojom vyhlásení v Deklarácii na odstránenie násilia páchaného na ženách oficiálne uznala, že „násilie páchané na ženách je demonštráciou historicky asymetricky rozdelenej moci medzi mužmi a ženami, ktorá viedla k nadvláde mužov nad ženami a diskriminácii žien a ktorá bránila ženám naplno rozvíjať svoje schopnosti, uznávajúc tiež, že násilie na ženách je jedným z rozhodujúcich spoločenských mechanizmov, pomocou ktorého sú ženy násilím zatlačované do podriadenej pozície oproti mužom“.

⁷ Dohovor Rady Európy o predchádzaní násiliu na ženách a domácejmu násiliu a o boji proti nemu; čl.3.

2.2 Mýty a fakty o príčinách násilia páchaného na ženách - násilie páchané na ženách ako rodovo podmienené násilie

„Keď sa pravda napokon vyjaví, tí čo hrôzu prežili, sa môžu začať uzdravovať.“

(J. L. Herman)

Napriek tomu, že feministické organizácie za ostatných tridsať rokov dosiahli otvorenie verejnej diskusie o násilí, pričom ju tematizovali ako základné porušenie ľudských práv, neustále dochádza k skresľovaniu tohto východiska. Mýty o násilí páchanom na ženách akoby prežívali nezávisle od času a priestoru a neustále odčerpávajú energiu expertiek a expertov na ich vyvracanie. Aj dnes sa môžeme bežne stretnúť s výrokmí typu: Za násilie sú zodpovedné ženy. Určite ho vyprovokovali. Je to záležitosť tých dvoch, netreba sa do toho miešať. Vždy je to vina oboch. On mal iba vypité. Keby nebola oblečená v minisukni, neboli by ju znásilnili. Bola to hádka. Problém je v rodine. Ak je to také zlé, prečo neodíde? Tí muži sú asi psychicky chorí atď.

Výroky, ktoré zraňujú, ak ste v pozícii ženy zažívajúcej násilie, a výroky, ktoré oslobodzujú, ak ste v pozícii „nestranných pozorovateľiek a pozorovateľov“ – nenúti prebrať zodpovednosť. Jedným z najzávažnejších dôsledkov takýchto tvrdení je neposkytnutie profesionálnej pomoci a ochrany ženám zo strany všetkých pomáhajúcich profesií, patologizácia správania žien, prenášanie zodpovednosti štátu ako garanta ochrany občanok a občanov na ženy vystavené násiliu. V tejto časti preto ponúkame priestor na konfrontáciu s najrozšírenejšími mýtmi.

Spôsob, akým bola problematika násilia páchaného na ženách často tematizovaná na poli vedných disciplín, ako je psychológia, psychiatria či sociálna práca, samozrejme, s neutíchajúcou podporou médií, prispel k rozšíreniu mnohých mýtov. Ide najmä o lokalizáciu násilia do dysfunkčných rodín či pripisovanie dôležitosti individuálnym charakteristikám žien vystavených násiliu alebo mužom, ktorí toto násilie páchajú.

➤ *Mýtus o duševných poruchách mužov páchajúcich násilie*

Jednou z prvých populárnych teórií o príčinách násilia páchaného na ženách bolo vyslovenie tézy o duševných poruchách mužov páchajúcich násilie. Táto teória, vyvinutá v Spojených štátoch, sa však neskôr ukázala ako nesprávna, pretože počet vzťahov, v ktorých sa násilie vyskytlo, bol oveľa vyšší, ako sa pôvodne predpokladalo. K vyvráteniu tohto priveľmi zjednodušujúceho prístupu prispeli feministické teoretičky a teoretici, ktorí na základe psychologických testov mnohých zneužívateľov dokázali, že iba minimum mužov páchajúcich násilie bolo duševne chorých (pozri napr. Minnesota Advocates for Human Rights, 2003). Podľa Maurio (Maurio in Heise – Pitanguy 1998: 24), „štúdie o násilníckych mužoch v USA indikujú, že len niekoľkí vykazujú diagnostikovateľnú duševnú poruchu“, pričom Bogard dodáva, že „nejde o jeden druh porúch“ (Bogard in Heise – Pitanguy – Germain 1998: 24). Podľa autoriek štúdie vypracovanej pre Svetovú banku, „násilie páchané na ženách skutočne potvrdzuje, že muži, ktorí týrajú ženy a dievčatá, nie sú duševne chorí. Mnohí násilníci robia len to, čo považujú za svoje prirodzené právo na dosiahnutie dominancie nad ženami“ (Heise – Pitanguy – Germain 1998: 24). Rovnako bolo dokázané, že správanie násilných mužov sa nezhodovalo s psychologickými profilmi duševne chorých jednotlivcov – napríklad: zneužívatelia útočili len na svoje intímne partnerky, kým ľudia trpiaci duševnými ochoreniami neobmedzovali svoje násilie selektívne len na intímne partnerky či partnerov (Minnesota Advocates for Human Rights, 2003).

➤ *Mýtus o provokácii žien*

K ďalším „spopularizovaným“ názorom patrí obviňovanie žien z provokácie, resp. „myšlienka, že ženy si násilie proti sebe priam vykoledujú“ (Schechter 1982, Hague – Malos 1993 in Rochford 2001). Takýto druh argumentácie slúži na jasnú diskreditáciu žien vystavených násiliu a ospravedlňovanie násilných mužov. Môže nám však poslúžiť pre pochopenie toho, čo sa stane, ak násilie páchané na ženách skúmame izolovane, bez celkového spoločenského kontextu. Ak použijeme tézu o provokácii žien na zdôvodňovanie násilia páchaného na ženách, výsledkom bude akceptácia a legitimizácia násilia. V pozadí takéhoto tvrdenia sa totiž skrýva jeden závažný, zamlčaný predpoklad, a síce, že muž môže za určitých okolností (provokácia) použiť násilie na svojej partnerke a má právo trestať, pretože on je ten, kto určuje povahu vzťahu, a ak sa prekročia ním stanovené pravidlá, má právo použiť násilie. Predstavme si, že by akékoľvek trestné činy (napríklad prepadnutie na ulici) boli ospravedlňované tézami o provokácii obete. Navyše, každý z nás má právo rozhodnúť sa, akým spôsobom bude reagovať na situácie, ktoré sú pre nás nepríjemné, provokujúce – máme možnosť odísť, máme možnosť diskutovať, môžeme robiť čokoľvek. Ak sa však rozhodneme použiť násilie, mali by sme zaň nie byť zodpovední a očakávať trestno-právne sankcie za takéto rozhodnutie. Namiesto toho, aby sme pozornosť obrátili na vinu páchatela a dožadovali sa prevzatia zodpovednosti za násilné činy, do popredia sa dostáva vina obetí. V danom kontexte je dôležité poukázať aj na jednostrannosť takéhoto typu tvrdení, pričom je viac ako na mieste pýtať sa, čo znamená provokácia, KTO definuje provokáciu, kto rozhoduje o použití násilia. Vďaka kritickým reflexiám feministicky orientovaných výskumníkov a výskumníčok a obrovskému objemu nazhromaždených výpovedí žien sa ukázalo, že zneužívatelia považujú za provokáciu čokoľvek, čo žena urobí – príbor nie je na svojom mieste, večera mu nechutí, žena prišla neskôr z práce, mala svoj vlastný názor (podrobnejšie pozri napr. Herman 2001, Jones 2003, Rochford 2001).

Spomínam si na výpovede mnohých klientiek, s ktorými som pracovala, ktoré iba potvrdzovali nespravodlivosť obviňovania z provokácie. Jedna z nich uviedla: „Nenávidím zvuk našich hodín, to, ako odbíjajú. A najmä, keď sa blížila šiesta hodina podvečer. Poznám to naspamäť – hodiny odbijú, buchnú vchodové dvere, potom kroky na schodoch. Sedela som celá napätá, čo sa opäť stane, čo sa mu nebude páčiť. Večer som mala vždy načas uvarenú, prestreté, ale aj tak som vedela, že stačí málo a opäť to začne. Raz bolo jedlo málo slané, inokedy stačila malá špinka na obruse (...) musel ma za to potrestať. Potom hovoril, že je to moja vina. Keby bolo všetko v poriadku, nemuselo sa nič stať. Bola to, podľa neho, moja vina, iba ho vraj zbytočne provokujem.“ (Anonymný záznam z Listu klientky, Mesochoritsová 2002.) Obviňovanie žien z provokácie nie je náhodné. Poskytuje zneužívateľovi ochranu a ospravedlnenie za násilie. V danom kontexte je dôležité uvedomiť si, že „páchatel chce za každú cenu uniknúť zodpovednosti za svoje zločiny, a tak podniká všetko, čo je v jeho silách, len aby navodil zabúdanie. Prvou obrannou líniou páchatela je tajomstvo a mlčanie. Ak zlyhá utajovanie, páchatel zaútočí na dôveryhodnosť svojej obete. Ak ju nedokáže celkom umlčať, snaží sa zabezpečiť, aby ju nikto nepočúval. Tu už zoradí do impozantného zástupu celý šík argumentov, od najhluchejšieho popretia až po najelegantnejšiu racionalizáciu. Po každom príšernom čine môžeme očakávať, že budeme počuť tie isté dobre známe výhovorky: to sa nikdy nestalo; obeť klame; obeť zveličuje; obeť si to privodila sama. (...) **Čím je páchatel mocnejší, tým väčšie je jeho výsadné právo pomenúvať a definovať skutočnosť**, a tým väčšími jeho argumenty prevažujú nad argumentmi obete“ (Herman 2001: 22, zvýraznila A. M.). Každé poukazovanie na „provokáciu“ preto znamená, že obviňujeme ženu a zbavujeme násilného muža zodpovednosti.

➤ *Mýtus o sociálnom strese*

Mnohé sociologičky a sociológovia sa pokúsili o ďalšie vysvetlenie a do popredia „kládli sociálny stres ako príčinný faktor násilia a ako spoločný faktor takýchto vzťahov uvádzali nezamestnanosť, nevyhovujúce bývanie a nízky príjem“ (Breines – Gordon 1983 in Rochford 2001). Tieto analýzy však boli úzko zamerané na rodiny s nižším sociálnym statusom a prítomnosť násilia v rodinách patriacich k stredným vrstvám nebola predmetom výskumného záujmu. Výskumníčky a výskumníci „verili, že

muži zo stredných vrstiev sú schopní lepšie sa ovládať a nemusia sa preto uchýľovať k násiliu“ (Hague – Malos 1993 in Rochford 2001: 5). Neskôr sa ukázalo, že násilie páchané na ženách sa vyskytuje vo všetkých spoločnostiach, vo všetkých sociálno-ekonomických prostrediach a typoch rodinných jednotiek, teda aj v rodinách, ktoré patria k stredným a vyšším vrstvám (bližšie pozri Heise – Pitanguy – Germain 1998 alebo Bodnárová – Filadelfiová 2003).

➤ *Mýtus o alkohole ako príčine násilia*

Ďalší „populárny“ a veľmi rozšírený názor o príčinách násilia páchaného na ženách v intímnych vzťahoch dáva do súvisu alkoholizmus a násilie. V danom kontexte je dôležité pochopiť, že alkohol síce má povzbudzujúci, potencujúci účinok a môže byť spúšťačom násilného správania, ale rozhodne ho nemôžeme považovať za príčinu násilia. Výskumy z Rakúska a Nemecka napríklad dokázali, že neexistuje žiadna priama súvislosť, že by sa vyliečený alkoholik prestal dopúšťať násilia (Egger 1999: 66). Takisto Dobash a Dobash (1970) vo svojej škótskej štúdii zistili, že alkohol má pri násilí iba obmedzený význam a úlohu hral len v dvadsiatich piatich percentách sledovaných vzťahov (Dobash – Dobash in Rochford 2001: 4). V USA, kde sa zameriavali na skúmanie vplyvu alkoholu pri násilnom správaní sa mužov voči svojim partnerkám, sa ukázalo, že „... násilníci s ťažkými problémami s alkoholom týrajú svoje partnerky vtedy, keď sú opití, aj keď sú triezvi. Títo muži sa častejšie správajú násilnícky a partnerkám spôsobujú ťažšie zranenia než násilníci bez problémov s alkoholom“ (Frieze – Browne 1989 in Heise – Pitanguy 2001: 25). Z uvedeného vyplýva, že aj keď alkohol môže mať spúšťajúci efekt a zjavne spôsobuje, že pod jeho vplyvom dochádza k ťažším ublíženiam, riešenie problematiky násilia páchaného na ženách prostredníctvom liečenia alkoholovej závislosti mužov násilie neodstráni – môže iba zredukovať výskyt a krutosť ubližovania. Napriek týmto faktom, alkoholizmus sa ešte stále používa na ospravedlnenie správania, ktoré nie je v žiadnom prípade tolerovateľné. Aj z týchto dôvodov OSN vo svojich Odporúčaní a modelových stratégiách na odstránenie násilia v oblasti prevencie kriminality a trestnej justície (1997) vyzýva členské štáty OSN, aby „zabezpečili nemožnosť uniknúť trestnej zodpovednosti za skutky násilia voči ženám s odôvodnením, že páchateľ bol dobrovoľne pod vplyvom alkoholu alebo drog v čase spáchania trestného činu“ a aby „dobrovoľná intoxikácia nebola dôvodom pre obhajobu vedúcu k zbavovaniu obžalovaného viny z násilia“ (cit. podľa Mesochoritsová 2001: 35).

Ďalšie mýty a fakty:

➤ *„Žena, ktorá žije v násilnom vzťahu, nemá mnoho legitímnych dôvodov na to, aby v ňom ostala.“*

Fakty: Je mnoho sociálnych, ekonomických a kultúrnych dôvodov, pre ktoré sa žena môže rozhodnúť zotrvať v násilnom vzťahu. Tieto dôvody sú racionálne. Žena veľmi často nemá kam odísť, nemá dostatok prostriedkov na to, aby uživila seba a svoje deti a pod. Navyše, odchod vždy znamená podstatné riziko — výskumy uvádzajú, že pri pokuse odísť sa riziko zabitia ženy zvyšuje 6-násobne. Musíme myslieť aj na to, že zneužívateľ sa často žene vyhráža (zabitím jej, detí; tým, že spácha samovraždu, ak ona odíde; že ublíži jej blízkym a známym a pod.) — žena sa, samozrejme, odôvodnene obáva, že zneužívateľ môže uskutočniť tieto hrozby, a preto radšej ostáva. Len ženy, ktoré žijú v násilnom vzťahu, môžu posúdiť, či je pre ne bezpečné odísť, alebo nie. Navyše, u niektorých žien môžu zohrávať úlohu aj náboženské dôvody, ktoré im „prikazujú“ zotrvať v manželstve („v dobrom i zlom“).

➤ *Mýtus: „Ženy ‚provokujú‘ násilie alebo si ho nejakým spôsobom ‚zaslúžia‘.“*

Fakty: Ženy neprovokujú násilie. Zneužívatelia používajú tento argument, aby zakryli realitu. Zneužívatelia považujú za provokáciu čokoľvek, čo žena urobí: príbor nie je na svojom mieste, večera im nechutila, žena prišla neskôr z práce, mala svoj vlastný názor. Tento mýtus je veľmi rozšírený a hlboko zakorenený. Je založený na presvedčení, že muž je hlavou rodiny a zákon a morálka sú na

jeho strane, takže môže trestať „svoju“ partnerku. Mýtus je založený na niekoľkých predpokladoch: že násilie je reakciou na niečo; že muž je tým, kto určuje povahu vzťahu, a keď sa prekročia limity ním stanovené, má právo použiť násilie. Každé poukazovanie na „provokáciu“ znamená, že obviňujeme ženu a zbavujeme muža zodpovednosti.

- *Mýtus: „Za násilie sú zodpovední obaja. V každom vzťahu sú predsa dvaja, a každý z nich má svoj podiel viny.“*

Fakty: Žiadna žena si nezaslúži, aby na nej bolo páchané násilie, neexistuje žiadne ospravedlnenie násilia, za násilie je vždy zodpovedný ten, kto ho pácha. Majme na pamäti, že nemáme do činenia s hádkou alebo konfliktom, ale s trestným činom. Viete si predstaviť, že by ste obvinili niekoho, koho by na ulici prepadli, za to, že ho prepadli? Princíp je ten istý. Aj tento mýtus patrí k spôsobom, ako preniesť zodpovednosť za násilie z muža na ženu.

- *Mýtus: „Rodiny (vzťahy), v ktorých sa vyskytuje násilie, sú sociálne „slabšie“, sú v nich ľudia s nízkym vzdelaním, žijú väčšinou na dedinách.“*

Fakty: Násilie môže postihnúť každú ženu nezávisle od príslušnosti k sociálnej vrstve, kultúre, vzdelaniu, náboženstvu a nezávisle od veku. Dojem, že násilie sa týka len „problémových“ rodín, vzniká preto, že v niektorých skupinách spoločnosti sa násilie utajuje väčšími ako v iných. Pre ženy z tých skupín, kde je rozprávanie o zážitkoch s násilím veľmi tabuizované, je preto ešte ťažšie hľadať a získať pomoc. Pre mnohé ženy má zverejnenie násilia závažné dôsledky, napríklad môže utpieť povesť rodiny, muž môže stratiť zamestnanie, u cudziniek môže byť ohrozené povolenie na pobyt. Staršie ženy majú menej šancí na začatie „nového“ života, zdravotne postihnuté ženy si uvedomujú, že nemajú takmer žiadnu inú možnosť, ako znášať násilníckeho partnera. Neexistuje žiaden dôkaz toho, že nevzdelaní alebo chudobnejší muži páchajú násilie častejšie ako vzdelaní a bohatí.

- *Mýtus: „Násilie páchané na ženách v rodine alebo partnerstve nie je trestný čin.“*

Fakty: Násilie páchané na ženách je trestný čin ako akýkoľvek iný čin násilia. Rázne a efektívne trestné stíhanie je zdrojom dôležitej informácie pre násilníka, ale aj pre verejnosť o tom, že spoločnosť také konanie odsudzuje. Smutnou skutočnosťou je fakt, že veľké množstvo jurisdikcií často zaobchádzalo s násilnými činmi voči ženám ako s privátnou záležitosťou; táto prax sa podstatne líši od zaobchádzania s inými trestnými činmi a je reakciou na tradičné vnímanie práv mužských členov rodiny a na koncept majetkového vzťahu k ženám. Aj z týchto dôvodov OSN, RE a EÚ naliehavo vyzývajú členské štáty, aby násilie páchané na ženách chápali ako akýkoľvek iný trestný čin a nezľahčovali ho. Členské štáty sa už v mnohých dokumentoch zaviazali, že „... zabezpečia, aby obhajoba na základe argumentov ako ‚česť‘ alebo ‚provokácia‘ neumožnila páchatelom násilia voči ženám uniknúť zodpovednosti za ich činy, pretože skutky násilníckych mužov sú často ospravedlňované tvrdením, že muž bol ‚k násiliu vyprovokovaný‘ a že práve žena provokáciou spôsobila jeho krátku stratu kontroly“.

- *Mýtus: „Ženy sú samy zodpovedné za takýto vzťah. Nemali si takéhoto partnera vybrať.“*

Fakty: Žiadna žena nechce, aby ju niekto bil, znásilňoval alebo zavraždil. Na začiatku vzťahu, keď by ešte bolo ľahké odísť, zneužívateľa obvykle nesiahajú po násilných prostriedkoch. Násilné správanie sa zväčša začína po určitom čase spolužitia (výskumy ukazujú, že veľmi často je to po uzavretí manželstva alebo po narodení dieťaťa, keď si je muž istý, že žena už zo vzťahu neunikne). Pri násilí v súkromí sa žena dostáva do tejto situácie len postupne, a to najmä prostredníctvom dvorenia. Skryté formy násilia sa často spájajú s pozitívne chápanými tradičnými hodnotami („muž je hlava rodiny“, „žiarlivosť je dôkazom lásky“), takže je ťažké uvedomiť si, kedy sa začína zneužívanie moci,

kontroly a útlaku. „Rytiersky ochranca“ sa nepozorovane stáva kontrolujúcim mužom, šialená zalúbenosť sa mení na šialenú žiarlivosť, ubezpečovanie typu „Som do teba zbláznený“ sa zmení na tvrdenie „Mám právo na teba i na tvoje telo“.

➤ *Mýtus: „Ak muž ubližuje aj deťom, je to vina žien. Sú predsa matky a mali by deti ochrániť.“*

Fakty: Za násilie je zodpovedný ten, kto ho pácha. V žiadnom prípade z neho nemožno obviňovať ženy, ktoré samotné sú vystavené mužovmu násiliu. Deti sú vždy poškodzované násilím, buď priamo, alebo nepriamo tým, že sú svedkami násilia otcov na ich matkách. Násilní muži často využívajú deti na manipuláciu so svojimi partnerkami. Môžu sa vyhrážať, že ublížia deťom, podkopávajú sebavedomie ženy kritizovaním rodičovských schopností, snažia sa obrátiť deti proti svojim matkám alebo si prestávajú plniť vyživovaciu povinnosť. Faktom je, že väčšina žien chráni v prvom rade svoje deti, nie seba. Mnoho z týchto žien však nie je schopných zastaviť násilie (ani nemôžu byť, pretože zastavenie násilia si vyžaduje intervenciu „zvonka“), ktorému sú vystavené deti, ale neohlásia ho úradom zo strachu, že im budú deti odobraté zo starostlivosti alebo im nikto neuverí. A tento strach je, žiaľ, často oprávnený! Dôraz na základnú stereotypnú ženskú rolu opatrovateľky detí vedie pomáhajúce profesie k tomu, že vyžadujú práve od žien vysvetlenie situácie, namiesto toho, aby brali na zodpovednosť zneužívateľa. A to aj napriek tomu, že je to on, kto pácha násilie. Je smutnou skutočnosťou, že v prípadoch násilia voči deťom sa násilie voči ich matke vo všeobecnosti neberie do úvahy. Buď sa nezaznamená alebo sa považuje za nepodstatné. Namiesto toho sa vyšetrovanie zameria na ženy, ktoré sú obviňované z toho, že nedostatočne chránia svoje deti. Ženy sú považované za zodpovedné nielen za svoje vlastné činy, ale aj za správanie svojich manželov (alebo partnerov). Je dôležité, aby sa intervencia sústredila na pomoc a podporu žene. Hoci je, samozrejme, dôležité chrániť deti a slúžiť ich záujmom, nesmie to byť na úkor žien. Pomáhajúce profesie musia prestať odsúvať mužov do pozadia a koncentrovať sa na zodpovednosť matiek. Ak pomôžete žene, pomôžete aj deťom, práve posilnením žien (keďže väčšina z nich neubližuje svojim deťom a sú ich hlavnými opatrovateľkami) by sa im umožnilo lepšie reagovať na potreby detí a poskytovať im bezpečnejšie prostredie.

➤ *Mýtus: „Muži páchajú násilie preto, lebo ho sami zažívali v detstve.“*

Fakty: Na základe viacerých výskumov sa postupne relativizovala všeobecne rozšírená predstava, že predpokladom násilníckeho správania je zažívanie násilia v detstve. Uvádzame to preto, lebo existuje množstvo starších štúdií, ktoré vytvárali kauzálne vzťahy medzi násilím zažitým v detstve a neskorším páchaním násilia. Tieto výskumy však nedokázali vysvetliť, prečo týraní chlapci neskôr páchajú násilie na ženách, kým týrané dievčatá neubližujú svojim mužom, a tiež, prečo nie sú všetci chlapci, ktorí zažili násilie v rodine, neskôr násilní. Tým nechceme povedať, že skúsenosti s násilím v detstve nezohrávajú žiadnu úlohu. Ale na to, aby existovala latentná možnosť páchania násilia, nemusíme mať vlastnú skúsenosť s násilím.

➤ *Mýtus : „Násilie v rodine je súkromná záležitosť, štát alebo niekto iný by sa do toho nemal miešať.“*

Fakty: Násilie nie je súkromná záležitosť rodiny. Násilné činy sú trestné bez ohľadu na to, či sú páchané v rodine alebo mimo nej. Jednou zo základných úloh štátu je ochraňovať svoje občianky a občanov. Násilie páchané na ženách je najmarkantnejším porušením ľudských práv žien, ktoré majú všetky ženy zaručené ústavou.

➤ *Mýtus : „Psychické násilie nemá také závažné následky ako iné formy násilia.“*

Fakty: Všetky formy násilia majú závažné dôsledky a je nesprávne a neadekvátne zľahčovať niektoré jeho formy. OSN, RE a EÚ zahŕňajú pod pojem násilie páchané na ženách aj násilie psychické. Väčšina jurisdikcií ho chápe ako trestný čin, a z tohto pohľadu k nemu i pristupuje. Psychické násilie zanecháva ťažké následky na zdraví žien a bráni im v prežívaní plnohodnotného života. Mnohé ženy pociťujú psychické násilie ako jednu z najťažších foriem násilia.

➤ *Mýtus „Môže byť dobrým otcom, aj keď pácha násilie na matke.“*

Fakty: Medzinárodný výskum ukázal, že viac ako 90 % detí žien, ktoré sú vystavené násiliu, býva svedkami násilia; 40 – 70% sa tiež stáva obeťami násilia a 30 % týchto detí býva sexuálne zneužívaných. Dôležité je, aby sme si uvedomili, že aj keď deti nemusia byť priamo vystavené násiliu zo strany otca, sú mu určite vystavené nepriamo – ako svedkovia násilia. A to je, samozrejme, tiež násilie, ktoré ťažko poškodzuje deti. Takže tvrdenie, že otec, ktorý pácha násilie na matke, môže byť dobrým otcom, je neakceptovateľné. Fakt, že deti potrebujú aj otca nikto nespochybňuje. Dôležité je však, akého otca. Určite nie násilného.

➤ *Mýtus: „Násilie páchané na ženách nie je až také vážne – každý pár sa predsa háda.“*

Fakty: Násilie nie je hádka alebo konflikt či nehoda – sú to úplne odlišné problémy. V každom vzťahu je normálne a prípustné mať odlišné názory. Násilie je však použitie fyzického, sexuálneho, psychického násilia a hrozieb na ovládanie a kontrolu myslenia, názorov, predstáv a emócií žien. Pri násilí nejde o rovnocennú výmenu rôznych názorov, ale o ženský strach nesúhlasiť. Pri hádke stoja oproti sebe dvaja rovnocenní ľudia, ktorí majú rovnakú moc, obaja majú rovnakú silu, môžu argumentovať, nesúhlasiť a pod. Pri násilí už nejde o to, aby sa dvaja hádali, diskutovali. Jeden z nich totiž má strach čokoľvek urobiť, odporovať, vyjadrovať sa, oponovať. Pretože vie, že cenou za to bude iba viac násilia. Násilie je zneužitie moci silnejšej strany (osoba je fyzicky silnejšia, ozbrojená, disponuje financiami, je považovaná za „hlavu rodiny“, a preto má pocit, že môže „rozkazovať“; má vyšší spoločenský status a pod.) voči „slabšej“ strane.

2.3 Cyklus násilia⁸

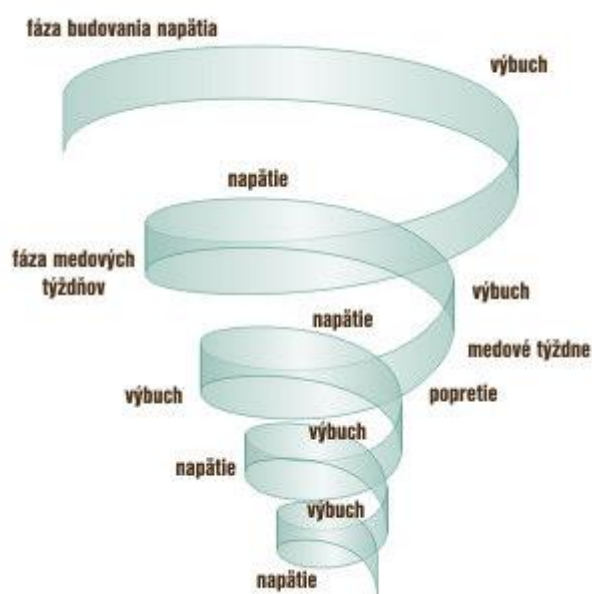
Násilie páchané na ženách sa nevyskytuje náhodne, má svoje zákonitosti. Násilie v intímnych vzťahoch nie je jednorazovou udalosťou, ale sa opakuje, trvá dlhý čas a časom sa stupňuje. Násilie začína najprv jemnejšími, verbálnymi formami a až postupne sa stupňuje tak, že sú ohrozené zdravie a napokon aj život. Cyklickosť násilia spočíva v tom, že násilné príhody sa cyklicky opakujú a časom sa ich krutosť stupňuje a vytvára tak akýsi začarovaný „kruh násilia“, ktorý prechádza určitými fázami.

⁸ Žena v tiesni. www.zenavtiesni.sk. [online]. 4.10.2015 [cit. 2015-10-04]. Dostupné z: <http://www.zenavtiesni.sk/index.php?show=26&PHPSESSID=314c17d2484976061097f8f1a2953c33>

Fázy cyklu násilia:

Fáza budovania napätia

je považovaná za „ticho pred búrkou“, kedy narastá pocit napätia v rodine. Žena tuší, že sa niečo stane a je neustále v strehu. Táto fáza môže trvať niekoľko minút až niekoľko mesiacov. Zneužívateľ navodzuje drobnými incidentmi verbálneho, emocionálneho či fyzického zneužívania atmosféru strachu. Stúpa jeho intenzita a frekvencia. Zneužívateľ vyhľadáva zámienky, prejavuje sa viac agresívne, žiarlivo. Tvrdí, že oprávnene posudzuje vhodnosť a nevhodnosť jej správania. Počas fázy budovania napätia sa žena môže cítiť byť vinná, keď zneužívateľ „exploduje“. Zneužívateľia sú si vedomí svojho negatívneho správania a to v nich vytvára strach, že ich partnerky opustia. Stávajú sa viac agresívnymi, žiarlivými a vlastníkymi v nádeji, že si násilím/brutalitou „svoje“ ženy udržia. Často ženy uvádzajú, že čakanie na útok býva horšie ako samotný útok, pretože nevedia čo bude nasledovať. Zabrániť ataku ženy nemôžu, nech by sa snažili akokoľvek.

Fáza výbuchu

je charakterizovaná nekontrolovaným uvoľnením napätia, ktoré sa navrášilo počas prvého štádia. Jeho typickým prejavom je útok. Spúšťačom nie je správanie ženy, ale extrémna udalosť, vnútorné rozpoloženie zneužívateľa. Odlišnosť od prvého štádia spočíva v jeho deštruktívnosti, v tejto fáze ide o samotný akt násilia (fyzické napadnutie, sexuálne zneužitie,...). Výbuch môže byť mierny alebo silný, môže trvať niekoľko minút alebo dní. Obdobie kedy ženy opúšťajú násilníka.

Fáza medových týždňov

je najpokojejšou fázou cyklu, v ktorej si môže žena trochu oddýchnuť a zotaviť sa. V tejto fáze je vo vzťahu prítomné najmenšie napätie, hrozí najmenšie násilie zo strany partnera. Je charakterizovaná milujúcim správaním násilníka - správa sa kajúcne, ospravedlňuje sa, sľubuje, kupuje kytice, rodinné výlety, pomáha v domácnosti atď. Je to strategický krok používaný na dezorientáciu ženy – potláča ňou jej potenciálne snahy zo vzťahu odísť. Vidí v ňom opäť muža, do ktorého sa zamilovala, snažíte sa upínať na „dobré stránky“ muža, nahovárať si, že to nie je až také zlé. Aj okolie má sklon posudzovať zneužívateľa na základe dobrých stránok, ktoré ukazuje vonkajšiemu svetu, a často mu poskytuje službu v tom, že ženy žijúce v násilnom vzťahu s ním odhovára od jeho opustenia. Túto fázou je potrebné považovať za súčasť stratégie ako chce ženu zneužívateľ spútať. Ak žena chcela odísť po útoku, v tejto fáze sa obyčajne k zneužívateľovi vracia, sťahuje žiadosť o rozvod a snaží sa veci urovnať. Aj napriek svojej skúsenosti verí partnerovým slovám, že sa to už nestane, a zostáva. V tejto fáze je pre ňu veľmi ťažké rozhodnúť sa pre ukončenie vzťahu.

kedy zneužívatelia ako i ženy zažívajúce násilie podceňujú vzniknutý stav. V prvom rade sa to dotýka zneužívatel'ov, ktorí popierajú, že majú nejaký problém. Ženy buď predstierajú, že sa vôbec nič nestalo alebo minimalizujú dôsledky a tvrdia, že sa to už určite nikdy nestane - sú to obranné mechanizmy ľudskej psychiky na vyrovnanie sa s traumatickými zážitkami. Často sa násilník ospravedľňuje tým, že jeho despotické správanie jednoducho len dokazuje, ako partnerku zúfalo potrebuje a miluje alebo sa obhajuje tým, že jeho osud je len v ich (partnerkiných) rukách a že len ony majú moc skončiť násilie. Takýto cyklus môže zo začiatku trvať viac než rok. No s postupom času sa môže skrátiť tak, že sa opakuje každý týždeň/deň. Časom fáza medových týždňov úplne vypadne a zostane len cyklus napätia, výbuchu a popretia.

2.4 Metódy ovládania/ Vzorce násilia

Existujú metódy, pomocou ktorých je možné zlomiť niekoho osobnosť, zničiť jeho odpor, sebaúctu, vieru vo vlastné „ja“, vieru v spravodlivosť, v zmysluplnosť života. J. L. Herman, ktorá vo svojej knihe *Trauma a uzdravenie* detailne rozpracúva dopady a účinky metód ovládania, uvádza: „Metódy, ktoré umožnia jednej ľudskej bytosti zotročiť inú ľudskú bytosť, sú pozoruhodne rovnaké. Výpovede rukojemníkov, politických väzňov a tých, čo prežili koncentračné tábory v ktoromkoľvek kúte sveta, sa na seba až zlovestne podobajú. Amnesty International na základe svedectva politických väzňov, ktorí pochádzali z veľmi rozdielnych kultúr, publikovala v roku 1973 „tabuľku nátlaku“, v ktorej sú tieto metódy opísané veľmi detailne. (...) Presne takéto techniky sa používajú na ovládnutie žien, a to tak v prostitúcii, v pornografii, ako aj v súkromí.“ (Herman 2001: 113.)

Cieľom všetkých metód ovládania je dosiahnutie izolácie, vyvolanie pocitu bezmocnosti, hrôzy a straty kontroly u dotýčnej osoby či ľudí, a to prostredníctvom systematického spôsobovania psychickej traumy. Kým jednorazovú traumatickú udalosť môžeme zažiť kedykoľvek a kdekoľvek (napr. havária auta, zranenie), „pretrvávajúca a opakovaná trauma sa vyskytuje iba v podmienkach zajatia“ (Herman 2001: 110). Napriek rozšírenej a zaužíwanej predstave o zajatí ako o mieste s mrežami či inými bariérami, je dôležité pochopiť, že **podmienky zajatia môžu vzniknúť aj v rodine/domácnosti**. Na rozdiel od iných foriem väzenia sú však tieto bariéry väčšinou neviditeľné a pre mnohých aj nepochopiteľné. V predchádzajúcej časti štúdie boli uvedené najmä psychické dôvody, pre ktoré sa ženy cítia v zajatí a domnievajú sa, že nedokážu zo vzťahu uniknúť. Ďalším faktorom je spoločenská a symbolická nadradená pozícia mužov v spoločnosti a rodinách. Čo tým mám na mysli? Ovládnuť inú osobu alebo skupinu ľudí a uväzniť ich nie je možné, pokiaľ medzi nimi existuje rovnocenný vzťah a ich pozície sú vyrovnané. Pri diskusii o násilí musíme mať na pamäti, že pre všetky situácie násilia existuje spoločný menovateľ, a tým je **vzťah podriadenosti a nadriadenosti**. Ako poznamenáva Herman: „Väčšina domácností, dokonca ani tie najdespotickejšie, nemajú zamrežované okná a ploty z ostnatého drôtu. Ženy a deti nebývajú bežne pripútané reťazami, hoci aj toto sa v skutočnosti vyskytuje oveľa častejšie, než by sme si mysleli. Bariéry, ktoré bránia obetiam uniknúť, sú väčšinou neviditeľné. No aj tak sú mimoriadne silné a pre obeť často neprekonateľné. Deti sa ľahko stanú obeťou zajatia v dôsledku svojej závislosti od dospelých. Ženy sa stávajú obeťami zajatia v dôsledku svojej ekonomickej, sociálnej, psychickej a právnej podriadenosti, ale aj v dôsledku páchatel'ovej fyzickej a psychickej prevahy.“ (Herman 2001: 110 – 111.)

Ako sme uviedli vyššie, v podmienkach zajatia potom dochádza k opakovanej traumatizácii obetí prostredníctvom používania metód ovládania. Viaceré výskumy a štúdie o zneužívaní žien ich partnermi (pozri napr. Herman 2001, Walker 1979, Egger 2000) dokázali, že pri násilí páchanom na ženách sa používa tzv. **8 kategórií/metód psychického týrania**, ktoré ženy zažívajú v situácií dlhodobého

zneužívania a prostredníctvom ktorých dokáže zneužívateľ zlomiť ich osobnosť. Ide o tieto kategórie (podľa Egger 2000: 113):

1. Izolácia: Uvádza sa na prvom mieste, pretože predstavuje veľmi dôležitý aspekt psychického zneužívania. Zneužívateľ veľmi dobre chápe, že ak by žena udržiavala dobré vzťahy a väzby s inými ľuďmi, bola by jeho moc vo veľkej miere obmedzená, a preto sa viac ako čokoľvek iné snaží dosiahnuť jej izoláciu – či už od zdrojov informácií, inštitucionálnej pomoci, emocionálnej alebo inej podpory od blízkych, priateľiek a priateľov, rodičov, spolupracovníčok a spolupracovníkov. Zneužívateľ dosahuje izoláciu ženy prostredníctvom rôznych stratégií – zákazom chodiť do práce, bránením v telefonovaní (vypínaním, skrývaním telefónu), vyvolávaním žiarlivých scén, sledovaním (najnovšie prostredníctvom lokalizácie cez mobilné telefóny, keď pod hrozbou ešte väčšieho násillia prinúti ženu, aby dala súhlas na lokalizáciu), otváraním listov/e-mailov, načúvaním za dverami, odpočúvaním, ohováraním a sponchybnovaním v okruhu jej blízkych a rodiny, urážaním priateľov a priateľiek s cieľom narušiť priateľstvo, zamedziť ich návštevám doma a pod. Dôsledkom takéhoto správania je deštrukcia vzťahových väzieb ženy s inými ľuďmi, ktorí by jej mohli pomôcť a emocionálna závislosť od zneužívateľa. Ako uvádza Herman: „Keďže je obeť izolovaná, stáva sa oveľa závislejšou na svojom páchatel'ovi, a to nielen preto, že páchatel' rozhoduje o jej potrebách, ale aj preto, že páchatel' je jej jediným zdrojom informácií a dokonca jej jedinou emocionálnou oporou. Čím viac je obeť vystrašená, tým viac podlieha pokušeniu priľnúť k jedinému vzťahu, ktorý má povolený: k vzťahu s páchatel'om. Pretože jej chýba akákoľvek iná ľudská väzba, usiluje sa nájsť ľudskosť vo svojom páchatel'ovi. A keďže obeť nemá k dispozícii nijaký iný uhol pohľadu, nutne začne vidieť svet očami páchatel'a.“ (Herman 2001: 118.)

2. Vyčerpávanie a obmedzovanie: Ak ste príliš vyčerpaní, je logické, že nemáte dostatok síl na riešenie životnej situácie a celú pozornosť sústreďujete na uchovanie si energie potrebnej na každodenné prežívanie. Zneužívateľ ženu vyčerpáva napríklad úplným zavalením domácimi prácami, neparticipáciou pri výchove detí, vyžadovaním malicherných vecí (večera v presne určenom čase, vynucovanie si udržiavania až chorobného poriadku v domácnosti), budenie v noci (napr. jednej mojej klientke zneužívateľ vypínal budík, ktorý mala nastavený, pretože deti boli choré a museli každé 4 hodiny dostávať lieky; klientka potom radšej celú noc nespala, len aby nezaspala), kontrolovanie telefónom a pod.

3. Znevažovanie a ponižovanie: Znamená neustále zosmiešňovanie a ponižovanie ženy výrokmi typu „si hlúpa, škaredá, nemožná, nič nevieš poriadne robiť, si tučná, si zlá matka, manželka, nikto ťa nemá rád, hrozne sa oblekaš, pozri, ako vyzeráš, nejedz toľko“. Ak vás niekto, s kým žijete v emocionálnom vzťahu, neustále takto ponižuje, dosiahne, že tomu uveríte. Zneužívateľ používa túto stratégiu na zničenie pocitu vlastnej hodnoty ženy a jej sebadôvery.

4. Vyhrážky: Tie slúžia páchatel'ovi na neustále zastrašovanie ženy s cieľom vystrašiť ju natoľko, aby nebola schopná zo vzťahu odísť alebo vyhľadať pomoc. Zneužívateľ sa väčšinou vyhráža, že zabije alebo vážne ublíži žene, jej deťom, rodičom a priateľom, ďalej výrokmi typu „ak by si odišla alebo zavolala políciu, nájdem si ťa všade a zničím ti život“, „nikdy nedostaneš deti“, „mám všade známych, urobím ti zo života peklo“, „dostanem ťa na psychiatriu“ a pod. Nezriedka sa stáva, že v žene vzbudzuje strach vyhrázaním sa samovraždou („ak to niekomu povieš, zabijem sa.“)

5. Demonštrácia moci: Tá je iba ďalším spôsobom kontroly a ovládania. Prejavy demonštrácie moci sú veľmi rôzne: napr. žena musí prosiť o peniaze, nesmie ísť von s priateľmi a priateľkami, nemá prístup k účtom, zneužívateľ jej otvára listy, prenasleduje ju.

6. Vynucovanie triviálnych činností, resp. zavádzanie triviálnych pravidiel: Cieľom tejto stratégie je úplné poníženie ženy. Zneužívateľ to dosahuje pomocou nezmyselných a malicherných príkazov, ako napr. že večera musí byť na stole presne o šiestej, veci musia byť poskladané určitým spôsobom („do komínkov“), žena musí čistiť podrážky na topánkach, príbor musí byť na presne určenom mieste a pod.

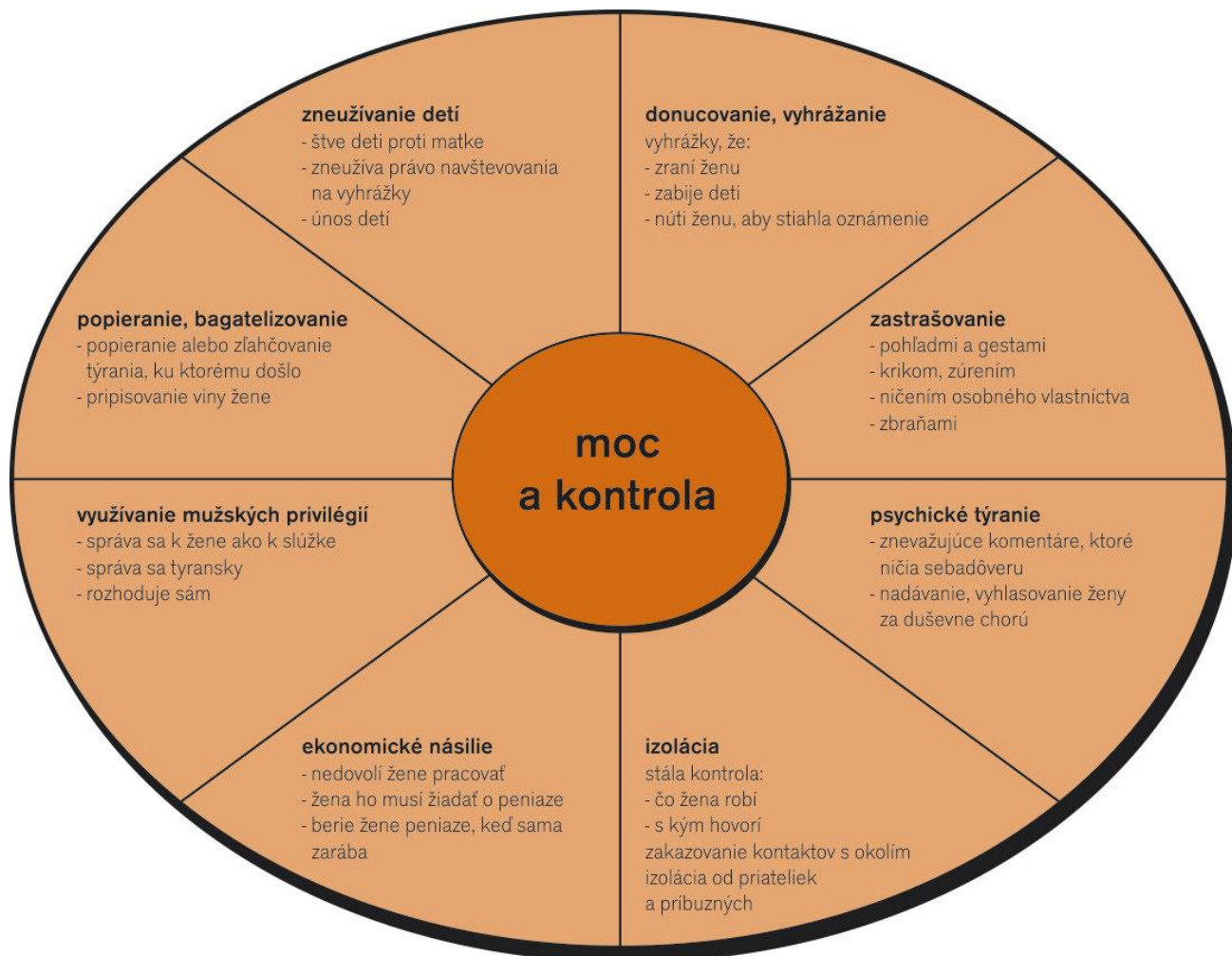
Okrem zneváženia ženy využíva násilník túto stratégiu na ospravedlňovanie svojho násillia – „nebolo to, ako malo byť, tak som jej dal jednu výchovnú“.

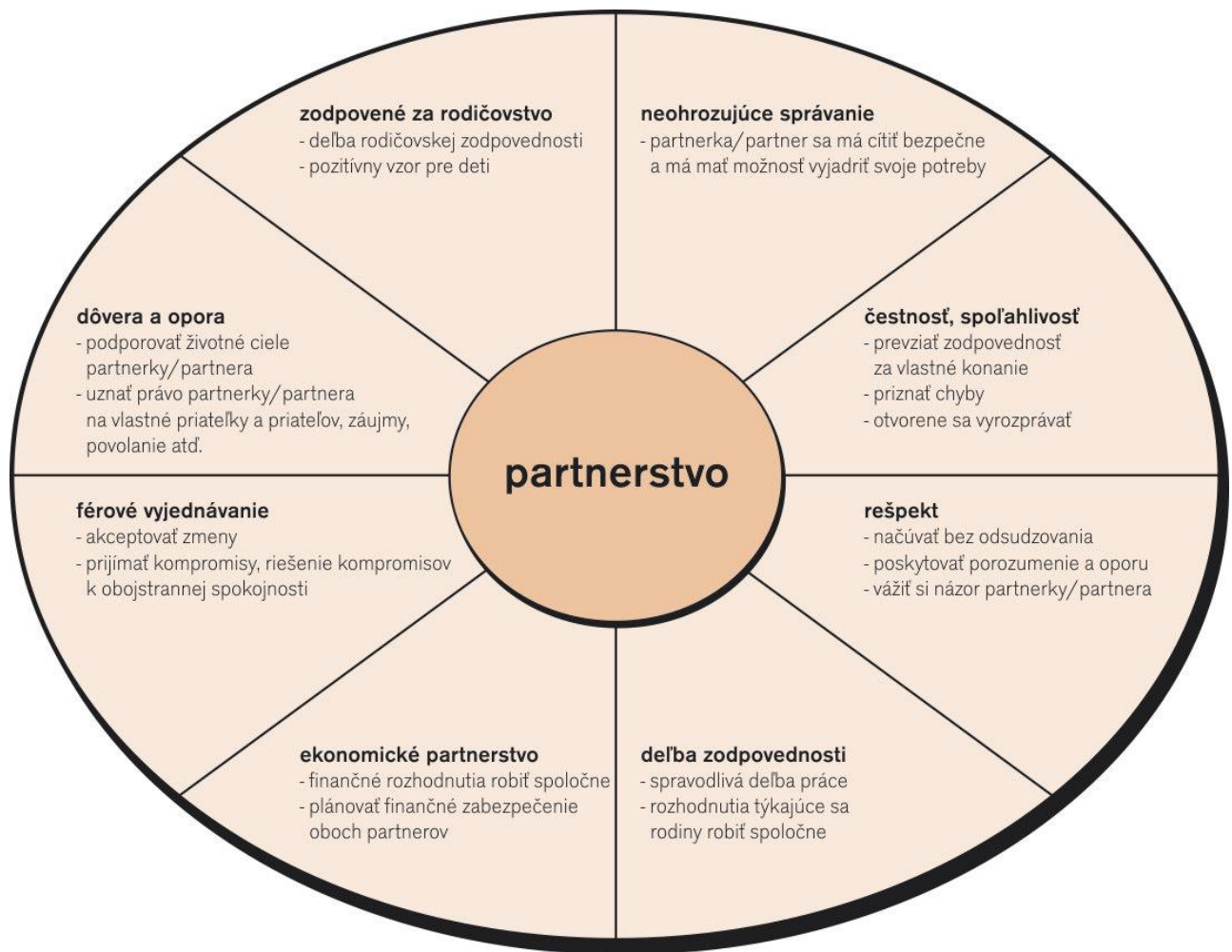
7. Príležitostné prejavy náklonnosti: V tomto prípade zneužívateľ používa priateľskosť ako stratégiu na pripútanie si ženy (napríklad darčekom, rodinným výletom) alebo aby manipuloval okolie. Ako uvádza Herman: „Príležitostné láskavosti, ktorých cieľom je úplné pripútanie sa k násilníkovi, dosahuje najprepracovanejšie podoby práve v súkromnom vzťahu. Keďže obeť nebránia v úniku nijaké fyzické bariéry, môže po výbuchu násillia ujsť. Páchateľ ju však veľmi často presviedča, aby sa vrátila, vyznáva jej lásku, čím sa snaží dovolať sa jej súcitu a lojality. Pretože násilník robí všetko, čo je v jeho moci, aby si svoju obeť znovu získal, v tom konkrétnom momente sa naozaj zdá, že došlo k vyrovnaniu síl, dokonca, že sa moc prechýlila na stranu obeť. Násilník trvá na tom, že jeho despotické správanie len dokazuje, ako veľmi ju potrebuje a ako ju miluje. Je dokonca možné, že tomu aj sám verí. Obhajuje sa tým, že jeho osud je v jej rukách a že len ona má moc skončiť násillie, a to tak, že mu ponúkne ešte väčšie dôkazy lásky. Walker uvádza, že fáza ‚zmierovania‘ je rozhodujúcim momentom v procese zlomenia psychického odporu týranej ženy.“ (Herman 2002: 116.)

8. Deformovanie/skresľovanie vnímania: Prostredníctvom vyššie uvedených stratégií zneužívateľ dosahuje, že žena nedokáže vnímať násilný vzťah, ako aj samotného násilníka neskrešlene a nezaújato (žena si myslí, že za násillie si môže sama, že nestojí za nič, alebo považuje žiarlivosť partnera za prejav lásky). Pri násillí je dôležité pracovať s vedomím, že vždy hrozí citová závislosť od zneužívateľa či zneužívateľov. Na rozdiel od iných typov zneužívania a ovládania (rukojemníci, väzni), emocionálne puto, ktoré sa vytvorí medzi ženou a násilníkom, má niektoré zvláštne aspekty. Herman to vysvetľuje nasledujúco: „Zajatec sa stáva väzňom v momente prekvapenia, spočiatku o väzniteľovi nič nevie alebo sa na neho díva ako na nepriateľa. (...) Naopak, pri týraní v súkromí sa obeť dostáva do zajatia len postupne, a to prostredníctvom dvorenia. (...) Žena, ktorá je so svojim týratelom v emocionálnom vzťahu, zo začiatku vníma jeho majetnícky záujem o ňu ako znak vášnivej lásky. Spočiatku jej tento intenzívny záujem môže lichotiť a vyhovovať. Ako sa on stáva čoraz dominantnejším a panovačnejším, môže sa pokúsiť jeho správanie bagatelizovať alebo ho ospravedlňovať, a to nielen preto, že sa ho bojí, ale aj preto, že jej na ňom záleží. Na to, aby mohla zabrániť vzniku emocionálnej závislosti, musí dospieť k novému pohľadu na svoju situáciu, ktorý bude protichodný k myšlienkovému systému páchatel'a. To znamená, že nielenže sa bude musieť vyhnúť tomu, aby sa vcit'ovala do týratel'a, ale bude musieť potlačiť aj náklonnosť, ktorú k nemu cítila aj predtým. Toto všetko bude musieť urobiť aj napriek sústavnému presviedčaniu násilníka, ktorý bude tvrdiť, že práve tá ďalšia obeť zo strany ženy, už len jeden dôkaz jej lásky skutočne skončí všetko násillie a zachráni ich vzťah. Pretože väčšina žien odvodzuje svoj pocit vlastnej hodnoty a dôstojnosti od svojej schopnosti udržať si vzťah, tyran je zvyčajne schopný zatiahnuť svoju obeť do pasce tým, že sa odvoláva na tie hodnoty, ktoré vyznáva (lásku, vzťah, poznámka A. M.). Preto nie je vôbec prekvapujúce, že sa ženy nechávajú často presvedčiť, aby sa do vzťahu vrátili.“ (Herman 2002: 118, 120.)

Koleso násillia a Koleso partnerstva⁹ – používajú sa na ilustráciu rozdielov v rôznych aspektoch medzi zneužívajúcim, násilníckym a rešpektujúcim, partnerským vzťahom

⁹ Zdroj: <http://www.zenavtiesni.sk/pics/mocakontrola.jpg?PHPSESSID=314c17d2484976061097f8f1a2953c33> a <http://www.zenavtiesni.sk/pics/partnerstvo.jpg?PHPSESSID=314c17d2484976061097f8f1a2953c33>

2.5 Štokholmský syndróm

K jedným z najzávažnejších dôsledkov násilia páchaného na ženách patrí tzv. Štokholmský syndróm, ktorý bol prvýkrát pozorovaný v roku 1973 v Štokholme.

Psychologičky Dee Graham a Edna Rawlings zistili, že „správanie týraných žien je normálnou reakciou na traumatický zážitok“ (Graham – Rawlings – Rimini 1988 in Logar a kol. 2007: 29). Vo svojom výskume, ktorý prebiehal na vzorke 400 týraných žien, skonštatovali, že reakcie žien vykazujú úplne typickú reakciu na násilie, v ktorom sa nachádzajú, a pomenovali ho ako Štokholmský syndróm.

Na to, aby sa u niekoho rozvinul Štokholmský syndróm, musia byť splnené 4 podmienky:

- **Život ženy je ohrozený** (samotné násilie, ale aj vyhrážanie sa násilím spôsobuje, že ženy sa logicky cítia ohrozené na živote; žiadna z nich nevie, kedy sa násilie môže skončiť zabitím či ťažkým ublížením na zdraví).
- **Žena nemôže utiecť, resp. domnieva sa či je presvedčená, že únik je nemožný:** okrem sociálnych a ekonomických dôvodov ide najmä o tzv. neviditeľné bariéry spôsobené traumatickými dopadmi násilia, ktoré žena považuje za neprekonateľné; strach, ktorý zneužívateľ zámernie vyvoláva v žene prostredníctvom vyhrážok a nepravidelných výbuchov násilia, vedie k tomu, že ženy sú presvedčené o všemocnosti zneužívateľa, o tom, že odpor je zbytočný a že jej život závisí od jeho láskavosti.

- **Žena je izolovaná od ľudí zvonku, resp. od zdrojov pomoci:** žena má čiastočne alebo úplne prerušené kontakty (resp. narušené vzťahy) s ľuďmi so sociálne blízkeho okolia
- **Väzniteľ či väznení sa občas prejavujú priateľsky či láskavo:** okrem spomínanej tzv. fázy medových týždňov často dochádza k situácii, keď zneužívateľ využíva strach z ublíženia alebo zabitia paradoxne na vzbudzovanie vďačnosti za to, ak svoje hrozby neuskutoční: „Osoby, ktoré prežili domáce násilie alebo politické zajatie, často opisujú situácie, keď boli presvedčené, že páchateľ ich už-úž zabije, a potom, v poslednej chvíli unikli istej smrti. Keď sa takýto cyklus, v ktorom obeť opakovane unikne istej smrti, zopakuje viackrát, môže obeť paradoxne dospieť k presvedčeniu, že páchateľ je jej záchrancom.“ (Herman 2001: 114.)

Ak sa 4 uvedené podmienky objavia v rovnakom čase, spôsobia, že u žien dôjde k skreslenému vnímaniu zneužívateľa, a namiesto toho, aby ho odsúdili, začnú sa **v záujme vlastného prežitia** – ako aj prežitia ich detí – s ním identifikovať. Štokholmský syndróm bol pozorovaný okrem žien žijúcich v násilných vzťahoch aj u iných skupín, ako sú zajatci a zajatkyne, obeť znásilnenia či sexuálneho zneužívania, rukojemníci a rukojemníčky, ľudia v koncentračných táboroch, členky a členovia siekt, vojnoví a politickí väzni a väzenkyne. Graham a Rawlings preto oprávnené konštatujú, že „ženy, ktoré zažívajú násilie zo strany partnera, nie sú iné ako ostatní ľudia; nemajú špecifické psychologické vzorce zvládania. Reagujú tak ako ktokoľvek iný, kto zažil násilie a zo svojej situácie nevidí východisko“ (Graham – Rawlings – Rimini 1988 in Logar a kol. 2007: 30).

Problémom však je, že kým pri iných formách zneužívania sa už bežne pracuje s týmito východiskami, u žien vystavených násiliu sa ešte stále neakceptujú. „Od žien a detí ako obetí sa jednoducho očakáva, že na svoje traumatické zážitky veľmi rýchlo zabudnú a budú konať, akoby sa nič nestalo. A trvalé následky násilia sa ešte vždy posudzujú ako prejavy hystérie a ženám a deťom sa pripisuje, že takýmto spôsobom chcú svojim bývalým páchateľom ešte viac priťažiti.“ (Egger 1991: 77.)

2.6 Komplexná posttraumatická stresová porucha ako dôsledok násilia

Tak dlho, ako jednotlivé vlády prehliadali (a mnohé dodnes prehliadajú) problém násilia páchaného na ženách, rovnako nezmyselne dlho trvalo priznanie správnej psychologickej diagnózy ženám, ktoré zažili násilné vzťahy. Tendencia viniť ženy za násilie a naopak, ospravedlňovať zneužívateľov sa totiž nevyhla ani psychologickým výskumom a veľmi silne ich poznamenala (išlo najmä o výskumy, ktoré sa snažili hľadať vysvetlenie násilia v charaktere žien či hľadanie príčin v tzv. masochizme žien a pod.). Až podpora dlhodobých rodovo citlivých výskumov priniesla významné zmeny aj v diagnostikovaní traumatických syndrómov žien vystavených násiliu. Problémom je, že máme stále príliš málo expertiek a expertov z odborov psychológie a psychiatrie, ktorí by napriek už existujúcim novým diagnózam, venovali tejto téme dostatok pozornosti a vyhli sa často skrytému skresľovaniu problémov žien. Ako poznamenáva Herman (profesorka psychiatrie Lekárskej Fakulty Harvardovej univerzity): „Klinický obraz osoby, ktorej jediným cieľom sa stalo prežitie, sa stále ešte často mylne interpretuje ako obraz osoby, ktorú jej charakterové črty predurčujú stať sa obeťou. Koncepty štruktúry osobnosti, vyvíjajúce sa za normálnych podmienok, sú aplikované na obeť, a to bez akéhokoľvek pochopenia narušenia osobnosti, ku ktorej dochádza v podmienkach dlhodobého teroru. A tak pacientky, ktoré trpia zložitými následkami chronickej traumy, bežne podstupujú riziko, že ich budú nesprávne diagnostikovať ako pacientky s osobnostnými poruchami.“ (Herman 2001: 165 – 166.) Mnohé feministické psychologičky a psychiatričky, ktoré veľmi úzko pracovali so zneužívanými ženami, sa pokúšali obrátiť pozornosť celosvetovej odbornej verejnosti na mnohé diagnostické chyby, ktorých sa bežne dopúšťali tí a tie, ktorých predpoklady nebrali do úvahy situáciu ľudí prežívajúcich extrémne situácie. Niekedy boli ich snahy úplne potlačené, inokedy uspeli aspoň s kompromisným riešením. Azda najznámejší prípad nepochopenia situácie žien je často citovaný

spor z 80-tych rokov 20. storočia, keď sa revidoval diagnostický manuál Americkej psychiatrickej asociácie, pri ktorom skupina mužov, psychoanalytikov, navrhla používať definíciu „masochistická porucha osobnosti“. A to aj napriek tomu, že mnohí z nich priznali, že nepoznajú odbornú literatúru z ostatných desaťročí týkajúcu sa psychickej traumy a ani nepracovali na relevantných výskumoch v tejto oblasti. Po veľkom nátlaku zo strany ženských organizácií došlo k určitému kompromisu, ktorý však dodnes nevyhovuje skutočným potrebám žien vystavených násiliu. Ak sa totiž nesprávne stanoví diagnóza, má to príliš vážne dôsledky nielen na liečbu traumy, ale aj na mnohé súdne rozhodnutia, v ktorých sa prihliada na výroky súdnych znalcov a znalkyň z oblasti psychológie a psychiatrie. Zvlášť na Slovensku je tento problém veľmi vypuklý, keďže nikto neskúma, či majú príslušní znalci a znalkyne dostatok vedomostí o tejto téme a neexistuje ani žiaden systém ich preverovania. Sama som bola až pričasto svedkyňou mnohých nespravodlivých diagnostikovaní žien, ktoré im navždy spôsobili neospravedlniteľnú krivdu.

Diskusia o tejto téme veľmi živo pokračuje – najmä v tých krajinách, kde majú výskumy psychickej traumy žien silnú politickú podporu a potrebné financovanie. V súčasnosti mnohé psychiatricky a mnohí psychiatri, na čele s Herman, ktorá viac ako 25 rokov pracuje so svojimi kolegynami a kolegami na výskume traumy žien zažívajúcich násilie, navrhujú pomenovať syndróm, ktorý sa objavuje po opakovanej a chronickej traume, „komplexnou posttraumatickou stresovou poruchou“ (v súčasnosti sa zvažuje, že bude prijatá do diagnostického manuálu APA). Podľa Herman je „pomenovanie syndrómu významným krokom, ktorý smeruje k tomu, aby sa mohlo osobám, ktoré dlhodobo znášali týranie, dostať uznanie a pochopenia, po ktorom túžia. Je to pokus nájsť jazyk, ktorý je verný tradíciám precízneho psychologického pozorovania a zároveň aj morálnym nárokom traumatizovaných ľudí. Je to pokus učiť sa od osôb, ktoré to prežili, pretože rozumejú následkom zajatia oveľa hlbšie než ktorýkoľvek vedec“ (Herman 2001: 170).

Diagnóza Komplexnej posttraumatickej stresovej poruchy, s ktorou dnes už pracujú mnohí experti a expertky, je založená na siedmych diagnostických kritériách (podľa Herman, 2001 : 170 – 171):

1. *História podriadenosti totalitnej kontrole počas dlhšieho obdobia* (mesiace až roky).
2. *Zmeny v emocionálnej oblasti, napríklad:*
 - sústavná dysfória (stav zmätenosti, absolútnej osamotenosti, nervozity),
 - chronické zaoberanie sa samovraždnými pokusmi,
 - sebapoškodzovanie,
 - výbušný alebo mimoriadne utlmený hnev (môžu sa striedať),
 - nutkavá alebo mimoriadne utlmená sexualita (môžu sa striedať).
3. *Zmeny vo vedomí, napríklad:*
 - straty pamäti alebo hyperamnézia na traumatické udalosti,
 - prechodné epizódy disociácie,
 - odosobnenie, strata zmyslu pre realitu,
 - opätovné prežívanie traumy.
4. *Zmeny vo vnímaní Ja, napríklad:*
 - pocit bezmocnosti alebo paralyzovaná iniciatíva,
 - hanba, vina, sebaobviňovanie,
 - pocit pošpinenosti alebo stigmatizácie,
 - pocit úplnej odlišnosti od iných (napr. pocit výnimočnosti, úplnej osamotenosti, pocit, že človeku nikto nemôže rozumieť).

5. *Zmeny vo vnímaní páchatel'a, napríklad:*

- prílišné zaoberanie sa vzťahom, ktorý má osoba s páchatel'om (patrí sem aj premýšľanie o pomste),
- nerealistické prenášanie totálnej moci na páchatel'a (upozornenie: prisudzovanie moci páchatel'ovi zo strany obete môže byť realistickejšie než úsudok lekára),
- idealizácia alebo, paradoxne, vďačnosť,
- pocit zvláštneho alebo nadprirodzeného vzťahu,
- prijímanie toho, v čo verí páchatel', alebo spôsobu, akým si racionalizuje situáciu páchatel'.

6. *Zmeny vo vzťahu k iným, napríklad:*

- izolácia a odťahovanie sa,
- prerušenie intímnych vzťahov,
- opakované hľadanie záchrancu (môže sa striedať s izoláciou a odťahovaním sa),
- sústavná nedôvera.

7. *Zmeny vo významových systémoch, napríklad:*

- strata pretrvávajúcej viery,
- pocit beznádeje a zúfalstva.

Bolo by viac ako žiaduce, aby sa aj v našich podmienkach začalo pracovať so ženami vystavenými násiliu na základe týchto diagnostických kritérií a aby sa čoraz viac ľudí z psychologickej a psychiatrickej praxe priklonilo na stranu tých, ktorých životnou skúsenosťou je bolesť, nespravodlivosť a nepochopenie.

3 Rodové nerovnosti v rómskych komunitách

Občianske združenie QUO VADIS, o.z. vo Zvolene v rokoch 2011-2012 realizovalo prieskum postavenia ženy v rómskej komunite. Výsledkom prieskumu bol aj dokument [Obraz rómskej ženy](#), ktorý zachytáva výpovede rómskych žien, ich názorov a pocitov. Výpovede rómskych žien sú autenticky spracované do jediného posolstva: „Byť ženou v rómskej komunite znamená byť matkou...“. Najmä ak ide o chudobné a segregované komunity. Tradičné prerozdelenie rolí, resp. rodové stereotypy - bez informácií o reprodukčnom zdraví a bez prístupu k antikoncepcii sú hlavnou príčinou skorých tehotenstiev a mnohopočetnosti rodín. Materstvo je považované za najvýznamnejší status rómskych žien a to tak z pohľadu kultúrneho ako aj pohľadu sociálneho.

3.1 Prelínanie medzi sociálnymi a kultúrnymi kategóriami

Kvalifikované štatistické odhady uvádzajú, že Rómovia predstavujú 7 – 8% populácie na Slovensku. Majoritná spoločnosť nazerá na rómske komunity ako na odlišné a „problémové“, a spravidla ich vníma ako jednotnú skupinu. A to aj napriek tomu, že sú etnicky, sociálne aj kultúrne rozmanité. Skutočná či domnelá odlišná kultúra rómskej menšiny a jej celkový spôsob života vytvára medzi majoritnou populáciou a Rómami napätie. Odlišnosť Rómov je ostatnými obyvateľmi vnímaná negatívne - medzi Rómami a ostatným obyvateľstvom sa vytvára sociálna vzdialenosť, ktorú na oboch stranách umocňujú zakorenené stereotypy a predsudky. Táto esencionalizácia (vnímanie Rómov a Rómok ako jednej homogénnej sociálnej skupiny) a stereotypizácia (pripisovanie rovnakých vlastností, schopností a životných skúseností, očakávaní) podmieňuje u existenciu názoru u majoritnej populácie, že značná časť Rómov sa nechce alebo nevie adaptovať na spoločenské normy a u Rómov a Rómok je príčinou pocitu ohrozenia a vylúčenia.

Z pohľadu rodového členenia je situácia rómskych žien horšia ako postavenie rómskych mužov. Priebeh a výsledky začlenenia do spoločnosti sú pre ženy a pre mužov odlišné. Je to podmienené ich miestom v spoločnosti a rozdielnymi úlohami (rodové roly), ktoré sú spojené s očakávaným spôsobom správania a pripisujú ženám a mužom rôzne práce, povinnosti, nároky, zodpovednosť, pozíciu a moc v hierarchických vzťahoch, sú sociálne a kultúrne determinované a ako také sa líšia v rôznych obdobiach, spoločnostiach a kultúrach¹⁰. Ekonomicky aktívna je každá druhá rómska žena v produktívnom veku, zatiaľ čo u rómskych mužov sú to traja zo štyroch. Odlišná je aj miera najvyššieho dosiahnutého vzdelania, ktoré je u rómskych mužov výrazne vyššie ako u rómskych žien, iba 12,5% rómskych žien má ukončené stredoškolské alebo vyššie vzdelanie, zatiaľ čo u mužov je to asi 25%¹¹. Ak sa k tomu pričlenia tradičné stereotypy, podľa ktorých je úlohou rómskej ženy starať sa o deti, domácnosť a manžela je rodová nerovnosť v rómskych komunitách silne zakorenená. Aj tu však platia paradoxy, kedy v mnohých rómskych komunitách sú nositeľkami spoločenskej zmeny práve ženy, ktoré sa angažujú či už ako dobrovoľníčky v cirkevných a neziskových organizáciách, alebo pracujú ako terénne sociálne pracovníčky, asistentky učiteľov, prípadne majú ašpirácie na úrovni komunálnej politiky.

Postavenie a situáciu rómskych žien a mužov v spoločnosti ovplyvňuje súčinná spojitosť sociálne a kultúrne konštruovaných kategórií, predovšetkým príslušnosť k rodu, pohlaviu a etnicita. Nie je však možné opomenúť, že sociálne postavenie a vzdelanie a pod. výrazne ovplyvňujú postavenie - príležitosti a možnosti, ktoré majú pre napĺňanie svojho potenciálu v súkromnom a verejnom živote. Pozorovanie a analýza týchto sociálne a kultúrne konštruovaných kategórií v ich vzájomnej interakcii

¹⁰ Krchová – Víznerová – Kutáľková, 2008; Renzetti – Curran, 2003

¹¹ Viac v správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010. UNDP 2011.

a súvislostiach sú nevyhnutné pre lepšie porozumenie postaveniu znevýhodnených skupín, pretože len na dôkladnom poznaní príčin a dôsledkov znevýhodnenia môže byť postavená účinná úspešná intervencia. Z pohľadu spojitosti a vzájomného ovplyvňovania sociálnych a kultúrnych kategórií nie je možné predpokladať, že všetky rómske ženy a všetci rómski muži majú rovnaké príležitosti a možnosti a na strane druhej čelia rovnakým bariéram a zažívajú rovnaké znevýhodnenia. Na príslušnosť k pohlaviu, rodu a etnicite a pod. sa viažu ďalšie sociálne konštruované predstavy, predsudky či stereotypy, príležitosti a možnosti a bariéry sú utvárané ich vzájomným spolupôsobením. Táto teória prelínania odhaľuje, ako vzájomné pôsobenie medzi sociálnymi a kultúrnymi kategóriami produkuje moc a ovplyvňuje sociálne a kultúrne hierarchie v rámci spoločenských štruktúr, diskurzov či inštitúcií¹². Rodovo odlišné vnímanie muža a ženy je prítomné v celkovej populácii SR. Ale stereotypné vnímanie mužských a ženských rol v prostredí trpiacom ostrakizáciou - vylúčením má na priebeh života žien a mužov, dievčat a chlapcov výraznejšie dopady a silnejšie obmedzuje slobodný výber ich životnej dráhy. V rómskej populácii je rodová diferenciácia omnoho vyhranenejšia, dominuje rodovo diferencovaný obraz muža a ženy, ktorý významne obmedzuje najmä príležitosti dievčat a žien. Vývoj rodovo odlišného vnímania muža a ženy v neintegrovanej rómskej populácii je v niektorých aspektoch až o desať rokov oneskorený za vývojom mienky majoritnej časti spoločnosti¹³. Rodové stereotypy a tradičné predstavy o rolách muža a ženy vystupujú v rómskych komunitách do popredia silnejšie. Navyše nazeranie rómskych mužov a žien na ne je oveľa podobnejšie, ako je to medzi mužmi a ženami v majoritnej spoločnosti. Predstavy rómskych žien o ideálnych vlastnostiach a činnostiach muža a ženy a o usporiadaní domácej sféry sú veľmi podobné s predstavami rómskych mužov. Pretrváva striktné rozdelenie prác na ženské a mužské, aj názor na rozhodovanie o záležitostiach rodiny vykazuje dosť veľkú mieru asymetrie. V tejto súvislosti je však podstatné pripomenúť, že rozdiely v predstavách rómskych mužov a žien sa zvyšujú najmä s ich zvyšujúcim sa vzdelaním, čo potvrdzuje ako vzájomné pôsobenie medzi rozličnými sociálnymi kategóriami ovplyvňuje sociálne a kultúrne hierarchie v rámci spoločenských štruktúr, diskurzov a napokon aj inštitúcií, ktorými môžu byť rodiny. Najtradičnejšie postoje zastávajú výrazne viac tí a tie, čo dosiahli nižší stupeň vzdelania. Posilnenie vzdelávania v škole – najmä v oblasti ľudských práv, sexuálnej výchovy, rodičovstva a rodovej rovnosti, ako aj posilnenie vzdelávacích aktivít rôzneho typu sa javia ako nevyhnutný predpoklad dosiahnutia zmeny¹⁴.

3.2 Nerovnosti vo vzdelaní

V dosiahnutom vzdelaní sa v rómskych komunitách prejavujú pomerne veľké rodové rozdiely. Rómske ženy vo vyššej miere ako muži končia svoje vzdelávanie s neukončenou alebo ukončenou základnou školou (o 2 % a 8 % častejšie). V prípade učňovského vzdelania je rodový rozdiel viac ako 10 percentuálnych bodov v neprospech rómskych žien. Čo sa týka vyšších stupňov vzdelania, rodový rozdiel je u oboch pohlaví tesne pod 10 %. Žien s maturitou bolo 8,7 % a s vysokou školou len 0,3 %; mužov s maturitou bolo 6,6 % a s vysokou školou 1,3 %. U rómskych žien sa neuskutočnil pozitívny posun vo vzdelaní, ktorý sa odohral u dnešnej strednej generácie príslušníčok majority a vzdelanostná štruktúra rómskych žien zodpovedá situácii majority o dve generácie naspäť. Navyše v medzigeneračnom porovnaní pokleslo základné vzdelanie z viac ako 50 % u najstaršej skupiny žien na hranicu 30 % u najmladších žien. Rovnako poklesol podiel žien s dokončeným učňovským vzdelaním pri porovnaní strednej a najmladšej generácie takmer na polovičnú hodnotu. Zvýšenie stredoškolského a vysokoškolského vzdelania u najmladšej generácie rómskych žien nekompenzuje

¹² Prelínanie „rasy“ a pohlavia, Knudsen, 2006

¹³ Dáta o ľudských právach rómskych žien, KZRS, 2009, str. 141

¹⁴ In Dáta o ľudských právach rómskych žien, KZRS, 2009

úbytok v základnom vzdelaní¹⁵. Rómske ženy čelia vo vzdelávaní dodatočným prekážkam ako príslušníčky majority aj rómski muži.

V dôsledku povinnosti pomoci matke so starostlivosťou o domácnosť a súrodencov, sú dievčatá nútené predčasne zanechať štúdium častejšie ako chlapci. Rodičia dievčatám vo vyššej miere zasahujú do výberu povolania, menej ich podporujú vo vzdelávaní a štúdiu. Dominantným prvkom výchovy dievčat v rodinách je príprava na budúcu úlohu matky. Dôvody vyššej ochoty investovať z obmedzených zdrojov do vzdelávania chlapcov súvisí na strane jednej s tradičným pohľadom na ženu - ako matku a domácu, na strane druhej s vyššími šancami rómskych mužov uplatniť sa na trhu práce. Z pohľadu dobrovoľnej segregácie nižšia podpora dievčat vo vzdelávaní môže, s ohľadom na vlastné zlé skúsenosti rómskych rodičov v škole, súvisieť aj s ich obavami a potrebou chrániť deti pred negatívnym prostredím – aj cestou uzatvorenia do známeho prostredia.

Neprimeraná a v mnohých ohľadoch nedostatočná sexuálna výchova, vrátane poskytovania informácií nevyhnutných pre slobodné rozhodovanie o čase a počte detí, a to tak zo strany rodičov ako aj vzdelávacieho systému, upevňuje bariéry, ktoré bránia rómskym ženám dosiahnuť čo najvyššie možné zodpovedajúce vzdelanie. Skoré partnerstvá a rodičovstvo prerušia štúdium dievčat alebo nasmerujú ich život mimo ich plánov.

V prípade rómskych komunit osobitne vystupuje do popredia potreba rodovo citlivej výchovy a vzdelávania, vrátane sexuálnej výchovy a to tak žien, ako aj mužov. Vzdelávací systém musí osobitne reagovať na špecifické podmienky života rómskych žien, pôsobiť na elimináciu rodových stereotypov v rómskych komunitách a zamerať sa na posilňovanie slobodnej voľby vzdelania, povolania a životnej dráhy rómskych žien. Primeranosť, zrozumiteľnosť a dostupnosť sú nevyhnutným predpokladom úspechu každého inkluzívneho programu. Je preto potrebné štátny vzdelávací program doplniť o možnosti neformálneho vzdelávania v rámci komunitnej a terénnej sociálnej práce, práce asistentov a asistentiek zdravotnej výchovy a pôsobenia mimovládnych organizácií. S ohľadom na rodinné a materské povinnosti a vo všeobecnosti vyššiu mieru izolácie rómskych žien je možné predpokladať, že sú vo zvýšenej miere znevýhodnené aj v prístupe k vzdelávaniu dospelých. Najmä opatrenia zamerané na zlepšovanie možností uplatnenia sa na trhu práce prostredníctvom vzdelávania a rekvalifikácie by mali reagovať na špecifické podmienky a situáciu rómskych žien. V opačnom prípade u tejto časti populácie nemôžu byť efektívne.

3.3 Nerovnosti v starostlivosti o domácnosť a deti

Účasť mužov na nie práve „typických mužských“ aktivitách vo vylúčenom rómskom prostredí nie je neznáma, na zväčša má iba náhodný či občasný charakter. Zvýšenú úroveň participácie mali rómski muži len pri hraní sa s deťmi, nanosení vody a kočíkovaní; na ostatných domácich činnostiach, ktoré sa v okolitom prostredí považujú za „typicky ženské“, sa zúčastňovali skôr iba náhodne. Podieľanie sa na hrách s deťmi uviedli takmer štyri pätiny skúmaného súboru¹⁶. Ako druhé v poradí sa umiestnilo kočíkovanie dieťaťa – vlastnú alebo partnerovu participáciu tu priznalo viac ako tri štvrtiny skúmaných. Spolu viac ako tri pätiny poznalo situáciu, keď muž doma pozametal, išiel s dieťaťom k lekárovi alebo umyl riady (išlo ale prevažne o občasné, nie pravidelné aktivity). Viac ako polovica skúmaného súboru uviedla ešte participáciu mužov na nasledujúcich štyroch aktivitách: varenie obeda, nosenie vody, prebalenie dieťaťa, a napokon návšteva školy za účelom rodičovského združenia alebo porozprávania sa s učiteľmi a učiteľkami. S výnimkou nanosenia vody (nie všetkých skúmaných

¹⁵ In Dáta o ľudských právach rómskych žien, KZRS, 2009

¹⁶ In Dáta o ľudských právach rómskych žien, KZRS, 2009

sa táto činnosť týkala), u ostatných troch spomínaných aktivít prevažovala opäť iba občasná účasť mužov, ktorá mala charakter výpomoci. Najmenej rómski muži participujú pri praní alebo vešaní prádla. Pravidelnejšie tieto činnosti vykonáva vo svojej vlastnej domácnosti menej ako jedna desatina skúmaného súboru a občasne viac ako jedna pätina.

3.4 Nerovnosti v práci a zamestnaní

Rómske ženy sú v porovnaní s príslušníkmi majority, ako aj v porovnaní s rómskymi mužmi, nepomerne viac neaktívne na trhu práce. Empirické údaje dokladajú platnosť obrovskej rodovej diferencie, čo sa týka celkovej pracovnej aktivity. Zo skúmaných rómskych mužov už niekedy bolo účastníkom formálneho trhu práce takmer 80 %, zo skúmaných rómskych žien to však bola približne polovica (len 52,6 %). Kým zo skúmaných žien ešte nikdy nevykonávala platené zamestnanie alebo nepodnikala takmer polovica, zo skúmaných mužov to bola necelá pätina (menej ako 20 %).¹⁷ Nakoľko materskú a rodičovskú dovolenku uvádzalo ako dôvod pracovnej ne-aktivity 27,5 % žien, dôvody spočívajú predovšetkým v plnení materských povinností¹⁸. Nezanedbateľný vplyv na to môžu mať stereotypné predstavy týkajúce sa základného poslania žien.

Na mieru nezamestnanosti nepochybne vplýva aj nedostatočné vzdelanie a nízka profesionálna kvalifikácia. Na strane druhej skutočnosť, že s rastúcim vzdelaním sa pracovná aktivita žien zvyšuje a ubúda žien v domácnosti a na materskej alebo rodičovskej dovolenke (až na 5,3%), dokladá súvislosť medzi vzdelaním a rastom miery plánovaného rodičovstva. Možno predpokladať, že na vylúčenie rómskych žien z trhu práce pôsobia aj predsudky zo strany zamestnávateľov. S ohľadom na preukázanú vyššiu mieru vylúčenia rómskych žien z trhu práce je možné u dnešnej mladšej a strednej generácie rómskych žien predpokladať, že budú v starobe čeliť prehĺbeniu ich chudoby.

Vysoký podiel rómskych žien celoživotne nezarađených na trh práce predstavuje pre verejnú politiku podpory zamestnanosti osobitný problém. Veľké rodové rozdiely v účasti na trhu práce medzi rómskymi mužmi a ženami a súčasne aj rozdiely medzi rómskymi ženami a príslušníkmi majority poukazujú na potrebu zavedenia takých opatrení, ktoré budú vhodne a efektívne podporovať rovnosť príležitostí na trhu práce, tak s ohľadom na etnicitu, ako aj pohlavie. Problematika pracovnej aktivity rómskych žien je neoddeliteľne spojená s podporou vzdelávania a je zrejmé, že inkluzívne prístupy musia byť v týchto dvoch oblastiach koordinované a vzájomne sa podporujúce.

3.5 Nerovnosti v zdraví

Zlá sociálna a ekonomická situácia Rómov a Rómok má väčší negatívny dopad na ich zdravie, ako samotná úroveň zdravotnej starostlivosti. Aj v porovnaní s majoritným obyvateľstvom, ktoré žije v porovnateľných sociálnych a ekonomických podmienkach, je zdravie Rómov a Rómov vo viacerých ukazovateľoch horšie. Etnicita je významným determinantom zdravia, podmieňuje postoj príslušníkov a príslušníčok menšiny ku zdraviu, ako aj zdravotníckych pracovníkov a pracovníčok k príslušníkom a príslušníčkam menšiny. S ohľadom na nízku znalosť podmienok života v rómskych komunitách je možné predpokladať, že tento postoj je do veľkej miery formovaný stereotypnými predstavami.

Rómske ženy sú vystavené vyššiemu riziku viacerých ochorení a zažívajú zhoršený zdravotný stav vo viacerých ukazovateľoch ako príslušníčky majority aj ako rómski muži (ženy viac v mladšom veku

¹⁷ In Dáta o ľudských právach rómskych žien, KZRS, 2009

¹⁸ In Dáta o ľudských právach rómskych žien, KZRS, 2009

trpia podváhou, vo vyššom veku je u žien vyššie riziko obezity, vyššie je tiež riziko ochorení obehovej sústavy a metabolických porúch a iné)¹⁹. Tradičné rozdelenie rodových rolí navyše ženy zatažuje výlučnou starostlivosťou o zdravie členov rodiny, čo im môže znemožňovať byť pacientkou a starať sa o vlastné zdravie, s čím súvisia aj predčasné odchody rómskych matiek z pôrodníc.

Celoštátny priemerný počet pôrodov na jednu ženu bol v r. 2006 – 1,2. U rómskych žien je pôrodnosť niekoľkonásobne vyššia. Najviac žien (26 %) rodilo 6 až 10 krát. Takmer polovica - 49 % rómskych matiek prvý krát rodila pred 18. rokom života, z toho 6 % pod hranicou 15. roku. Väčšinu pôrodov absolvovali Rómky do dvadsiatich piatich rokov života. Hoci nie sú k dispozícii dáta o sexuálnom a reprodukčnom zdraví rómskych žien, je možné predpokladať, že skoré a mnohopočetné tehotenstvá²⁰, nízke povedomie o reprodukčnom zdraví a nedostupnosť starostlivosti o sexuálne a reprodukčné zdravie zvyšujú riziko ochorení reprodukčnej sústavy.

Uvedené faktory sú posilňované sociálnym vylúčením, finančnou nedostupnosťou a v segregovaných rómskych komunitách fyzickou nedostupnosťou služieb zdravotnej starostlivosti. Z naznačených rodových rozdielov v zdraví a prístupe k zdravotnej starostlivosti vyplýva potreba zberu a analýzy dát o zdraví rómskych žien, ako aj kvalitatívnych výskumov o životnom štýle, možnostiach starostlivosti o zdravie a prístupe k službám zdravotnej starostlivosti, vrátane identifikácie prekážok, tak na strane rómskych žien, ako aj systému zdravotnej starostlivosti. Súčasťou efektívnej podpory zdravia a prevencie ochorení, zníženia chorobnosti a úmrtnosti v rómskych komunitách je vzdelávanie a tréning zdravotníckeho personálu, aby rozumel potrebám rómskych žien a vhodne a účinne na ne reagoval. Pokrok závisí od synergie tak inštitucionalizovaných programov, ako aj programov terénnych a komunitných. Najmä podpora zodpovedného postoja k vlastnému zdraviu a prevencia sa nezaobíde bez nízko prahových terénnych programov špecificky zameraných na rómske ženy.

3.6 Násilie páchané na ženách

Ako je uvedené vyššie na niektorých príkladoch v rómskych komunitách sa rodové rozdiely prejavujú vo všetkých formách prítomných v majoritnej populácii. Súčasne rómske ženy oproti príslušníckam majoritnej spoločnosti čelia ďalším prejavom nerovností alebo sa nerovnosti prejavujú vo zvýšenej miere, čo je spôsobené najmä chudobou, nezamestnanosťou, častým nízkym vzdelaním a z toho vyplývajúcim nízkym povedomím o vlastných právach, ako aj rasovými predsudkami a diskrimináciou²¹. Na postavenie rómskych žien výrazne vplyvajú tradičné zvyky a zaužívaný spôsob života v rómskych komunitách. Tento jav je zrejmý najmä v segregovaných osídleniach – osadách. Prehlbovanie a dlhodobosť chudoby zapríčiňuje, že niektoré zvyklosti výrazne ovplyvňujúce možnosti Rómok slobodne rozhodovať o svojom živote, navyše niektoré, v minulosti už opustené zvyky, sa znova objavujú a rozširujú sa ako napríklad dohodnuté sobáše a to aj v nízkom veku pred dospelosťou dievčat. Segregované či marginalizované komunity v mestských lokalitách (napr. Luník IX) naopak, niektoré tradície opustili, či došlo k zmene správania v komunite²², napríklad vlastná rodina ženy či dievčaťa ju nechráni pred násilím prostredníctvom ochrany poskytnutia bývania pod vlastnou

¹⁹ Hodnotiaca správa o výsledkoch 1. etapy Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity za roky 2007 - 2008, http://www.uvzsr.sk/docs/info/podpora/romovia/romovia_1_etapa.pdf

²⁰ In Hodnotiaca správa o výsledkoch 1. etapy Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity za roky 2007 - 2008, http://www.uvzsr.sk/docs/info/podpora/romovia/romovia_1_etapa.pdf

²¹ Bližšie k rozdielom medzi majoritnou spoločnosťou a rómskymi komunitami pozri Správu o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010, UNDP 2011

²² Zistenia z tréningu projektu Prelomiť začarovaný kruh násilia, grant. výzva Rovnosť šancí, Možnosť voľby

strechou. Tlak komunity a nedostatočný prístup k inštitúciám a službám napokon rómske ženy izolujú bez možnosti uniknúť z kruhu násilia.

Nie je možné oponovať všeobecnému názoru, že by rómska žena nemala výnimočné postavenie v rámci spoločnosti a rodiny. Je však potrebné sa pozrieť, čo táto výnimočnosť obsahuje, aké sú jej príčiny a dôsledky a aký je jej dopad na životnú dráhu žien, ich možnosti rebarealizácie, slobody a dôstojnosti a napokon bezpečnosť, život a zdravie. Z toho pohľadu rola rómskej ženy – rola matky a rodičky detí a opatrovateľky rodiny, v prípadoch absencie iného príjmu aj živiteľky rodiny prostredníctvom materských a rodičovských dávok, navyše k prostrediu keď sa nemôže slobodne rozhodovať, ale rozhoduje za ňu partner či manžel, prípadne jeho matka, rómske ženy viac ochudobňuje ako obohacuje. Ani vlastná rodina dievčat nekladie dôraz na vzdelávanie a lepšie vzdelanie ženy, nakoľko jej úlohou v dospelosti bude i tak len starostlivosť o domácnosť, deti a manžela. Rómske dievčatá sú teda od mala pripravované na rolu matky po boku jediného partnera, sú málo rodinou podnecované k dosahovaniu dobrých školských výsledkov a len málokedy pokračujú vo vzdelávaní po ukončení povinnej školskej dochádzky. To však ovplyvňuje ich možnosť zamestnať sa a aj v prípade, ak by pracovať chceli, s ohľadom na nedostatočné vzdelanie sú na trhu práce uplatniteľné len na občasné či sezónne práce. K sociálno-kultúrnej naviazanosti na partnera sa tak pridružuje aj odkázanosť ekonomická, čo je jeden z hlavných dôvodov zotrvávania rómskych žien v násilnom vzťahu. Hoci majú mnohokrát strach o vlastný život, boja sa ho zo strachu z budúcnosti bez podpory rodiny a bez financií. Finančná situácia rómskych žien býva veľa krát tak ťaživá, že prakticky nemajú finančné prostriedky ani na telefón na privolanie pomoci či prepravu na bezpečné miesto. Nižšia úroveň vzdelania a izolácia je príčinou toho, že rómske ženy nevedia identifikovať aký majú problém a popísať ho, a jasne formulovať svoje požiadavky. Rómske ženy vo väčšine prípadov žijú tak ako ich mamy a staré mamy, nemajú možnosť vnímať iné vzory správania. Súčasne, najmä v segregovaných komunitách, dievčatá nemajú možnosť vnímať pozitívne ženské vzory, ktoré by eliminovali tradičné rodové stereotypy a vnímanie role ženy v rámci rodiny. Vzory z majoritnej spoločnosti sú pre rómske dievčatá vzdialené a ich nasledovanie nedostupné. Rómske ženy a dievčatá, ako ukázal výskum KZRS o.z. Dáta o ľudských právach rómskych žien ako aj projekt Quo Vadis o.z. Obraz rómskej ženy, snívajú svoje detské sny aj v dospelosti, pričom tieto sú značne vzdialené od ich reálnych životov v dospelosti (prítom sa principiálne však len málo odlišujú od detských snov príslušníkov a príslušníčok majority). Preto i keď snívajú o cestovaní, dobrej práci, samostatnosti či harmonickej rodine, v dôsledku nízkemu povedomiu o svojich právach, tlaku tradičných stereotypov a viacnásobnej deprivácie trpia násilie, nesú na pleciah celú starostlivosť o domácnosť a deti.

Rómske komunity, uzatvorené so špecifickými normami, pravidlami a rodovými úlohami v rámci rodiny, k násiliu páchanému na rómskych ženách pristupujú rezervovane a nezriedka ho až bagatelizuje. Ako ukazujú doterajšie kvalitatívne výskumy²³, zo strany rodiny a komunity je často násilie páchané na rómskej žene ignorované, prijímané ako právo muža na výchovu partnerky či súčasť vedenia a rozhodovania o rodine. Prípadne je vnímané ako prísne súkromný problém daného páru, do ktorého nemá nikto iný právo zasahovať a to ani v prípadoch závažného fyzického či sexuálneho násilia. To sa týka aj možnosti ohlásenia násilia polícii, ktoré je v zásade neprípustné a rodina neplní svoju ochrannú funkciu vo vzťahu k rómskej žene, ale voči násilnému partnerovi (aj pred políciou). V tejto súvislosti je potrebné zmieniť, že podľa výpovedí žien ako aj pracovníčok pomáhajúcich organizácií, polícia nereaguje na nahlásenia násilia na rómskych ženách adekvátne – k ženám pristupuje neprofesionálne a často ich sekundárne viktimizuje, pričom, rovnako ak v prípade násilia na ženách z majority, je často žena vedená k tomu, aby zväžila svoje oznámenie

²³ Dáta o ľudských právach rómskych žien, KZRS o.z., 2009 a Obraz rómskej ženy, Quo Vadis o.z., 2011

či výpoveď, pretože v prípade potrestania páchatela „zostane bez muža“. Takýto prístup bagatelizuje násilie nevedie k postihovaniu páchatelov, naopak presúva zodpovednosť za násilie na ženy – jeho obeť. V konečnom dôsledku to vedie opäť k zotrvávaniu v kruhu násilia.

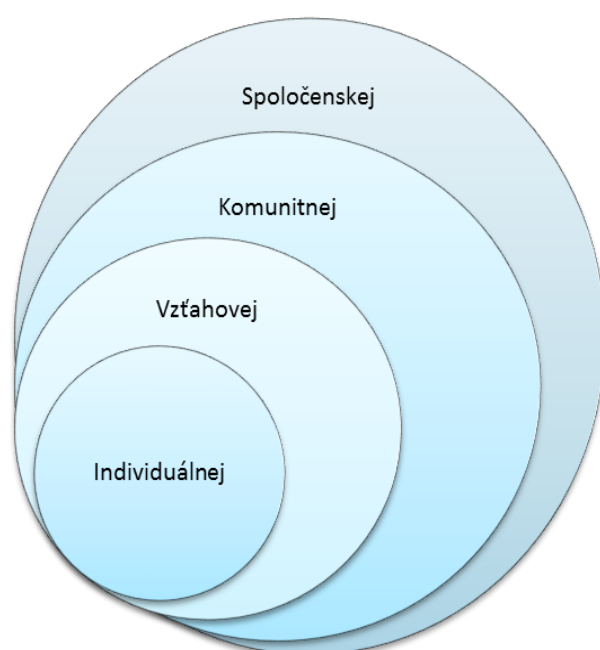
3.7 Potenciál terénnych sociálnych pracovníkov a pracovníčok pre prevenciu a elimináciu rodovo podmieneného násilia na rómskych ženách

Všetci žijeme v určitom viac či menej limitovanom priestore. Jeho hranice sú vytyčované prostredím z ktorého pochádzame, rodiny, komunity a spoločnosti v ktorej žijeme. Súčasne každý jedinec môže tieto hranice posúvať a jeho či jej možnosti závisia od informácií a znalostí o svete za priestorom v ktorom žije, sebavedomia a miery emancipácie či samostatnosti, nezávislosti, motivácie a odvahy a v neposlednom rade skúseností s reakciou na prekračovanie našich limitov. Životný priestor rómskych žien je charakterizovaný nízkou dostupnosťou informácií o násilí, najmä jeho neprípustnosti a protiprávnosti, nedostatkom znalostí o nároku na život bez násilia a ceste z násilia a informáciách prostriedkoch ochrany a pomoci. Tlak komunity na ženu strpieť násilie je rovnaký ako tlak samotného partnera – páchatela násilia. Navyše dôvody, prečo komunita odsudzuje ženu, ak sa násiliu vzoprie, sú pre komunitu tie isté ako pre páchatela – dôraz na odovzdanosť partnerovi, podriadenosť záujmu zachovať vzťah s mužom aj za cenu zdravia, dôstojnosti a bezpečnosti, meranie hodnoty ženy tým, že je matka a opatrovatelka rodiny. Ženám nezriedka hrozí ostrakizácia či dokonca vylúčenie z rodiny a komunity, ak by nahlásili násilie a páchatela. Ale ani majoritná spoločnosť rómskym ženám neposkytuje žiadnu víziu bezpečia a dôstojnosti v prípade vzopretia sa násilníkovi, ktorej by rómska žena, najmä ak žije v segregovaných komunitách rozumela a mohla jej uveriť. Práve naopak predsudky majority - stereotypizácia a esencionalizácia, hľadanie ochrany a únik pred násilím v prostredí majority je pre rómsku ženu najmä zo segregovaných komunit ťažko predstaviteľné a spojené s ďalšími rizikami ústiacimi do potenciálneho ešte väčšieho vylúčenia a marginalizácie. V dôsledku nedôvery v majoritnú spoločnosť resp. verejné inštitúcie sú rómske ženy postavené samé pred hrozbu vylúčenia z rodiny a komunity a stoja pred voľbou medzi krokom do neznámeho prostredia, ktorému nedôverujú, prípadne s ním majú negatívnu skúsenosť a stratou ochrany známeho prostredia komunit, ktoré ich nechráni pred násilím zo strany páchatela, ale je pre nich dôverne známe, poznajú pravidlá, ktoré v ňom platia a nachádzajú v ňom pomoc v iných oblastiach života. Motiváciu ženy hľadať ochranu a podporu môže nulifikovať aj nedostupnosť a nezrozumiteľnosť informácií o násilí a dostupnej pomoci a podpory, jazyková bariéra či nedostatok finančných zdrojov na dopravu seba a svojich detí do bezpečia, ako aj nedostupnosť špecializovanej ochrany a podpory, vrátane bezpečného bývania, keď je všeobecný nedostatok takýchto kapacít.

V kontexte násilia medzi jednotlivcami a teda aj násilia páchaného na ženách popisuje a triedi Svetová zdravotnícka organizácia príčiny násilia a rizikové faktory výskytu násilia na tzv. ekologickom modeli. Príčinám a dôsledkom rodovo podmieneného násilia na ženách sme sa venovali skôr. Na ukážke ekologického modelu sú príčiny a príklady niektorých faktorov prispievajúcich k zvýšenému výskytu násilia rozriedené do štyroch úrovní. S ohľadom na identifikovanie možností predchádzania a znižovania násilia páchaného na rómskych ženách je možné a aj potrebné pre každú úroveň určiť, ktoré intervencie do spôsobu života jednotlivca, rodiny, komunity a spoločnosti je vhodné a účelné realizovať v záujme ochrany a podpory žien zažívajúcich násilie a ich detí. Ekologický model ilustruje aj už spomínaný dokázaný fakt, že "nie je možné sa oprieť len o jeden faktor a vysvetliť ním, prečo niektorí ľudia alebo skupiny sú vystavené vyššiemu riziku násilia v medziľudských vzťahoch, zatiaľ čo iní ľudia sú viac chránení". Násilie páchané na ženách je výsledok interakcie medzi týmito faktormi a každá úroveň je zároveň kľúčovým bodom na intervenciu. Každá intervencia by mala súvisieť s inou intervenciou, pričom tieto by sa mali vhodne dopĺňať a synergicky pôsobiť.

Zopakujme si:

Príčinou násilia je nerovné postavenie žien vo vzťahu k mužom a používanie násilia pri presadzovaní názorov či postojov. Rodovo podmienené násilie „...je namierené voči určitej osobe z dôvodu jej pohlavia, rodovej identity alebo rodového vyjadrenia alebo ktoré neprimerane postihuje osoby určitého pohlavia a môže obeti spôsobiť telesnú, sexuálnu, psychickú ujmu alebo majetkovú škodu.“²⁴ Zahŕňa násilie páchané blízkou osobou, násilné sexuálne delikty, obchodovanie s ľuďmi, otroctvo a rôzne formy škodlivých praktík, ako napríklad nútené manželstvá, mrzačenie ženských pohlavných orgánov a tzv. trestné činy spáchané v mene cti. Rodovo podmienené násilie na ženách je porušením ľudských práv žien a súčasne je diskrimináciou žien zakázanou Dohovorom o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien.

FAKTORY

- ✓ **S:** rýchle spoločenské zmeny, ekonomická nerovnosť, rodové nerovnosti, politiky, ktoré zvyšujú nerovnosti, chudoba, chabosť sociálnej a ekonomickej záchranej siete, nevymožiteľnosť práva, nedôvera v spravodlivosť a inštitúcie, chýbajúce alebo zlé právne normy
- ✓ **K:** predsudky a stereotypy, chudoba, vysoká miera kriminality, vysoká miera nezamestnanosti, slabé inštitucionálne politiky, nedostatočná podpora pre obeť, nedostatočná starostlivosť o obeť
- ✓ **V:** nerovné postavenie vo vzťahu, nízke sociálno-ekonomické postavenie, násilní priatelia
- ✓ **I:** žena zažívajúca násilie/páchateľ bola obeťou zlého zaobchádzania v detstve, žena zažívajúca násilie/páchateľ boli svedkami násilia na ženách v detstve, zneužívanie alkoholu alebo iných návykových látok, história násilného správania páchatelia, nízke sebauvedomenie a znalosť svojich práv

Na **individuálnej úrovni** je pre ženu zažívajúcu násilie zásadnou prekážkou vyhľadania ochrany a pomoci jej vlastný pohľad na jej úlohu v rodine a komunite (oddaná a odovzdaná rodička a matka detí a opatrovatelka domácnosti) a povedomie o vlastných právach a oprávnených nárokoch. Navyše silné väzby ženy na rodinu a tlak komunity, v mnohých prípadoch, umožňujú páchatelovi, že ani nemusí vyvíjať žiadnu snahu, aby zabránil žene v ceste z násilia. Sama žena svoju situáciu nerieši, či ju k zotrvávaniu vedie jej rodina a komunita. Svoju situáciu sa tak buď snaží riešiť hľadaním podpory a ochrany v rámci rodiny a komunity alebo sa podvolí násilnému partnerovi. Ako sme naznačili vyššie miera izolácie ženy súvisí s mierou segregácie a izolácie lokality, v ktorej žije. Bez cielenej, aktívnej a primeranej intervencie je ochrana pred násilím nedostupná a šanca riešiť situáciu násilia veľmi nízka.

²⁴ Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2012/29/EÚ z 25. októbra 2012, ktorou sa stanovujú minimálne normy v oblasti práv, podpory a ochrany obetí trestných činov a ktorou sa nahrádza rámcové rozhodnutie Rady 2001/220/SVV, ods. (17)

Práve prostredníctvom činnosti terénnych sociálnych pracovníčok a pracovníkov by bolo možné pomôcť žene identifikovať, že zažíva násilie, uistiť ju, že jej nepríjemné pocity ohľadom násilia sú legitímne, nie je za násilie zodpovedná a zodpovednosť nesie páchateľ. Pracovníci a pracovníčky terénnej sociálnej práce, prípadne zdravotní asistenti a asistentky môžu poskytnúť žene základné informácie a možnosti ochrany a podpory, vrátane informovania o bezpečnostných zásadách či vypracovania základného bezpečnostného plánu na základe individuálnych podmienok, v ktorých sa žena nachádza, tak aby mohla bezpečne riešiť svoju situáciu. Intervencia musí byť dostatočne rozhodná ohľadom neprípustnosti násilia a adekvátnej autonómii osobnosti a individualite každej ženy – teda za každých okolností podporná, neviktimizujúca a čo najefektívnejšia. Rómska žena s ohľadom na jej osobné pomery môže mať ťažkosti porozumieť, čo sa jej hovorí. Nesprávne pochopenie alebo nepochopenie informácií môžu ženu odradiť od riešenia jej situácie, navyše ju to môže poškodiť či viac ohroziť. Pracovníci a pracovníčky v teréne môžu teda ženám pomôcť porozumieť a správne sa rozhodnúť nielen tým, že budú mostom na prekonanie jazykovej bariéry, ale ich znalosť pomerov v komunite a individuálnom prípade je prostriedkom pre identifikáciu stratégií a prostriedkov, ktoré sú najúčinnnejšie a majú potenciál najviac prispieť k zvýšeniu bezpečnosti žien a ich detí ako aj nájdeniu adekvátnej cesty z násilia.

Princíp strániaceho poradenstva ako základný princíp osvedčenej praxe ochrany a podpory žien zažívajúcich násilie vylučuje, aby osoba či inštitúcia pracujúca sa ženou súčasne pracovala aj s páchateľom. Žena tomu, kto intervenuje musí dôverovať a táto dôvera, s ohľadom na jej doterajšie skúsenosti, je krehká a súčasný kontakt s oboma stranami ju môže narušiť či úplne zničiť. Na **vzťahovej úrovni**, môžu terénni pracovníci a terénne pracovníčky objasňovať žene skutočné príčiny násilia, ktoré nezáležia na jej schopnostiach a vlastnostiach, ale v tom, že páchateľ ju považuje za podriadenú a nie rovnoprávnou osobu a zneužíva svoje dominantné postavenie. Pritom je potrebné vysvetliť, že toto je však len domnelá nadradenosť, pretože všetci ľudia sú si rovní a aj v súkromných vzťahoch naše práva a povinnosti sú rovnaké a vzájomné a máme povinnosť sa k sebe správať s rešpektom. Žene je potrebné vysvetliť, že zneužitie fyzickej sily alebo silnejšieho sociálneho postavenia je neprípustné a násilie je nelegitímne a protiprávne. V prípade kontaktu so ženou, je potrebné zamerať sa na jej bezpečnosť a potreby. Prácu s páchateľom prenechať inej osobe či inštitúcii. V tejto súvislosti je potrebné si uvedomiť, kde sú hranice našich možností, sústrediť sa len na posilnenie ženy a vytvorenie predpokladov na zvýšenie jej bezpečnosti. Napríklad kontaktovať jej rodinných príslušníkov alebo známych môže pre ženu predstavovať riziko. Môže tak vyjsť najavo, že sa zdôverila o zažívanom násilí a kontaktovaná osoba to povie páchateľovi – v takýto moment je život a zdravie žien najviac ohrozené. Preto na vzťahovej úrovni sa zameriavame na identifikovanie osôb, ktorým žena môže dôverovať a budú ochotné jej pomáhať a je možné ich zahrnúť do bezpečnostného plánu. Rovnako uvažujeme o situácii detí a možnostiach ako zlepšiť ich situáciu.

Súčasťou snahy sociálnych pracovníčok a pracovníkov **v rómskych komunitách** o predchádzanie a znižovanie násilia, ktoré zažívajú rómske ženy v rómskych komunitách, môže a mala by byť aj práca so širším okolím ženy v oblasti primárnej prevencie pred násilím na ženách. S ohľadom na bezpečnosť však táto intervencia v komunite nemôže byť viazaná na konkrétny prípad, ale má byť zameraná na násilie na ženách ako všeobecný fenomén, ktorý je protiprávny, neakceptovateľný a za ktorý nesie zodpovednosť len páchateľ násilia. Komunity by mali byť vedené k pochopeniu príčin a dôsledkov násilia a ochrane a podpore žien a ich detí. Táto komunitná úroveň intervencie zvyšuje informovanosť o násilí, pomôže ženám rozpoznať situáciu, v ktorej sa nachádzajú. Súčasne môže priniesť zmenu na komunitnej úrovni a zvrátiť tak stav, keď sa podpora a ochrana pred intervenciou inštitúcií, napríklad polície, poskytuje páchateľom. Zníženie násilia prinesie prospech rodinám aj celej komunite v podobe zníženia negatívnych jeho účinkov – zranení, stresu, finančných nákladov a pod.

Na tejto úrovni pracovníci a pracovníčky terénnej sociálnej práce môžu zohrať dôležitú úlohu pre prekonávanie strachu a nedôvery rómskych žien voči inštitúciám. Rómske ženy často nevedia, čo ich

čaká mimo komunity, alebo o tom majú nepresné predstavy, najmä tie, ktoré žijú izolovane v komunite. Rovnako ženy, ak už mali v minulosti skúsenosti s necitlivým prístupom či násilie zľahčujúcim postojom či už polície alebo príslušných úradov, budú sa len s ťažkosťami obracať na tie isté verejné orgány, ktoré ich predtým viktimizovali. Pracovníci a pracovníčky terénnej sociálnej práce môžu byť symbolickým mostom medzi inštitúciou a ženou zažívajúcou násilie a to tak políciou, úradom alebo špecializovanými službami pre ženy zažívajúce násilie. Ich prítomnosť pri kontakte alebo aspoň dôkladné vysvetlenie ženám, čo môžu očakávať (vysvetlenie aké otázky im budú kladené, ako sa môžu a majú otvoriť, aké majú práva a čo z nich vyplýva) môže výrazne ovplyvniť spôsob intervencie a v konečnom dôsledku aj spôsob a mieru poskytnutej ochrany a podpory.

Na **celospoločenskej úrovni** sú pracovníci a pracovníčky v teréne nezastupiteľní/é ako zdroj informácií o situácii rómskych žien a detí, miere násilia na ženách v rómskych komunitách, formách a druhoch násilia a efektívite a účinnosti intervencií zodpovedných inštitúcií či aspoň miere ich prítomnosti. Signalizácia skúseností žien s násilím ako aj s dostupnosťou ochrany a podpory je predpokladom navrhovania opatrení na znižovanie a predchádzanie násiliu a to či už vo forme stratégií, plánovania aktivít ako aj prijímania konkrétnych právnych úprav. Táto činnosť sa môže diať na úrovni regionálnej, kedy obec či kraj môžu prijať alebo iniciovať opatrenia na zlepšenie situácie – podpora špecializovanej podpory žien či vyhľadávacej činnosti v teréne (zvýšenie dostupnosti), preškolenie pracovníkov a pracovníčok sociálnych odborov či úradov práce sociálnych vecí a rodiny a polície (zvýšenie účinnosti dostupných opatrení), či podpora špecializovaných zariadení sociálnych služieb, ktoré sú schopné poskytnúť komplexné a adekvátne služby aj rómskym ženám, bez ohľadu na ich sociálny status (napríklad nemožnosť uhradiť náklady na prepravu za službami či poplatok za potrebné špecializované služby), počet detí či zdravotný stav ženy alebo detí (napríklad telesné postihnutie, závislosť od návykových látok a pod.) Obdobným spôsobom je dôležitá pre úroveň národnú, kde by sa mala premietnuť do strategických materiálov a nastavenia legislatívnych podmienok, aby neboli bariérou pre ženy zažívajúce násilie pri hľadaní ochrany a podpory pre seba a svoje deti.

V neposlednom rade je na celospoločenskej úrovni, s ohľadom na násilie ktoré zažívajú rómske ženy, potrebné hovoriť o násilí, tak aby sa búrali mýty a dezinformácie a odhalili sa príčiny a dôsledky násilia. Terénnym sociálnym pracovníkom a pracovníčkam by nemalo nič brániť v tom, aby poukázali na násilie na rómskych ženách ako na problém verejný - celospoločenský, nie ako problém súkromný – rodinný. Majorite je v záujme zvýšenia ochrany rómskych žien pred násilím potrebné vyvracať obraz o rómskych komunitách, v ktorých je násilie normálne. Rovnako v majorite ako aj v rómskych komunitách je potrebné prekonávať esencalizáciu a stereotypizáciu rómskych žien, aby vymizol mylný obraz rómskej ženy, pre ktorú je násilie žiaducim dôkazom lásky a nevyhnutnou súčasťou partnerského života.

4 Zoznam použitej literatúry

- BELOTTI, E. G. 2000. Hra, hračky a detská literatúra. In ASPEKT, č 1, 2000. Zodp. red. J. Cviková - J. Juránová. Č. 1. Bratislava : Aspekt. ISSN 1336-099X.
- BOSÁ, M., MINAROVÍČOVÁ, K.: Rodovo citlivá výchova. Bratislava, EsFem 2006.
- CVIKOVÁ, J., JURÁŇOVÁ J.(eds.): Ružový a modrý svet. Aspekt, Bratislava 2003.
- Dáta o ľudských právach rómskych žien, Kultúrne združenie Rómov Slovenska, o.z, 2009.
- Dohovor Rady Európy o predchádzaní násiliu na ženách a domácejmu násiliu a o boji proti nemu; čl.3; (tzv. Istanbulský dohovor).
- Hodnotiaca správa o výsledkoch 1. etapy Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity za roky 2007 - 2008, dostupné na:
http://www.uvzsr.sk/docs/info/podpora/romovia/romovia_1_etapa.pdf
- KNUDSEN, S. (2006) Intersectionality - A Theoretical Inspiration in the Analysis of Minority Cultures and Identities in Textbooks. Caught in the Web or Lost in the Textbook, 53, 61-76. 2006.
- MESOCHORITISOVÁ, A.: Problém násilia páchané na ženách : teoretické východiská In: KICZKOVÁ, SZAPUOVÁ (eds.): Rodové štúdiá: Súčasné diskusie, problémy a perspektívy, Bratislava: Univerzita Komenského, 2011.
- OAKLEY, A.: Pohlaví, gender a spoločnosť. Praha: Portál, 2000.
- Obraz rómskej ženy, Quo Vadis o.z., 2011.
- PETRUSEK a kol.: Dejiny sociologie. Praha: Grada, 2011.
- Práva LGBT ľudí: Často kladené otázky. Preklad odpovedí na najčastejšie otázky ohľadom ľudských práv LGBTI ľudí vypracovaných Úradom Vysokkej komisárky OSN pre ľudské práva v rámci kampane "Slobodní a rovní" (<https://www.unfe.org/>). Originálny text v angličtine "FACT SHEET. LGBT Rights: Frequently Asked Questions" dostupný na: https://unfe-uploads-production.s3.amazonaws.com/unfe-7-UN_Fact_Sheets_v6_-_FAQ.pdf
- RENZETTI, M., CURRAN, D. J.: Ženy, muži a spoločnosť. Praha: Karolinum, 2003.
- SMETÁČKOVÁ, I.: „Gender ve školství“. In: I. SMETÁČKOVÁ, K. VLKOVÁ (eds.). *Gender ve škole*. Praha: Otevřená společnost 2005.
- Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010. UNDP 2011.
- Zistenia z tréningu projektu Prelomiť začarovaný kruh násilia, grant. výzva Rovnosť šancí, Možnosť voľby
- Žena v tiesni. www.zenavtiesni.sk. [online]. 4.10.2015 [cit. 2015-10-04]. Dostupné z: <http://www.zenavtiesni.sk/index.php?show=26&PHPSESSID=314c17d2484976061097f8f1a2953c33>